

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇEYLE MOĞOLCA ARASINDAKİ BENZER
KELİMELELER VE EKLER

Byambasuren TUMENBAYAR
2501161063

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Fikret TURAN

İSTANBUL - 2021

ÖZ

TÜRKÇEYLE MOĞOLCA ARASINDAKİ BENZER KELİMELEK VE EKLER

Byambasuren TUMENBAYAR

Bu çalışmada, Eski ve Orta Türkçe dönem metinlerinde yer alan Türkçe ve Moğolca ortak unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, Eski Türkçe metnindeki Moğolca ve Türkçe ortak sözcükler tespit edilmiştir. Çalışma, “Giriş”, “Türkçe ve Moğolcada ortak kelimelerin tespiti”, “Orta Türkçe Dönemindeki Çağatay Türkçesindeki Moğolca Unsurlar”, “Eski Anadolu Türkçesindeki Moğolca unsurlar”, olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında Altay Dil Ailesi hakkında kısa bir bilgi vererek teoriye karşı çıkan araştırmacıların görüşlerini incelenmektedir. Sonradan Türk ve Moğol dillerinin ilişkisi, birbirlerine olan etkisi ve iki dilin tarihi hakkında bilgiler ayrı başlıklar altında verilmektedir.

“Türkçe ve Moğolcada Ortak Kelimelerin Tespiti” bölümünde Eski Türkçe metinler üzerinden taranmış Türkçe ve Moğolca kelimeler sırayla yer almaktadır.

“Orta Türkçe Döneminde Çağatay Türkçesi kolunda Moğolca Unsurlar” bölümünde ise Orta Türkçenin bazı önemli eserleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bununla birlikte araştırmacıların Çağatay Türkçesindeki Moğolca unsurlar üzerine görüşlerin hakkında bilgi verilerek inceleme yapılmaktadır.

“Eski Anadolu Türkçesindeki Moğolca Unsurlar” bölümünde Eski Anadolu Türkçesi hakkında kısa bilgi verilerek ikinci kısım ile aynı doğrultuda bazı araştırmacıların çalıştığı makale ve eserlerden faydalanılmış, eserlerdeki Türkçe ve Moğolca ortak unsurlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Moğolca, ortak kelimeler, ekler, söz varlığı

ABSTRACT

COMMON WORDS AND AFFIXES BETWEEN TURKISH AND MONGOLIAN

Byambasuren TUMENBAYAR

In this study, common elements of Turkish and Mongolian included in Old and Middle Turkish texts were tried to be identified. In the first part, common words in Mongolian and Turkish in Old Turkish texts are identified. The study consists of three main sections: "Introduction", determination of common words in “Turkish and Mongolian”, “Mongolian Elements in Chagatay Turkish in Middle Turkish Period” , “Mongolian elements in Old Anatolian Turkish ”.

In the introduction of the study, a brief information about the Altay language family is given and the views of researchers who oppose the theory are examined. Later, information about the relationship of the Turkic and Mongol languages, their influence on each other, and the history of the two languages are given under separate headings.

In the "Determination of Common Words in Turkish and Mongolian" section, Turkish and Mongolian words scanned through Old Turkish texts take place respectively.

In the section "Mongolian Elements in Chagatay Turkish in the Middle Turkish Period", brief information is given about some important works of Middle Turkish. In addition, research is carried out by giving information about the views of the researchers on the Mongolian elements in Chagatay Turkish.

In the "Mongolian Elements in Old Anatolian Turkish" section, brief information about Old Anatolian Turkish is given and the articles and works of some researchers have been used in the same direction with the second part, and the common elements of Turkish and Mongolian in the works have been tried to be examined.

Keywords: Turkish and Mongolian, common and similar words, affixes

ÖN SÖZ

Türk-Moğol Dilleri, Altay Dil Ailesine mensup olan akraba dillerden biridir. Türkçe ve Moğolca arasındaki benzerlik unsurları ve bu dillerin tarihi gelişimi boyunca birbiriyle temas halinde olduğunun en önemli kanıtı her iki dildeki ortak olan sözcüklerdir. Altay Dilleri teorisi çerçevesinde iki dilin ortak olan sözcükleri üzerine yapılan çalışmaların genellikle iki dilin mevcut kelime hazinesinden seçilen unsurlarla hazırlandığı görülür. Türk ve Moğol dillerini ortaya koyan birçok çalışma yapılmasının yanı sıra bazı sözlüklerdeki ortak sözcükleri de değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, belirlenen tarihi metinlerin hazırlanan dizinleri esas alınarak Türkçe ve Moğolcanın ortak ve benzer sözcükleri tespit edilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, geçmişten bugüne yazılmış Eski Türkçe metinlerdeki Türkçe ve Moğolca kelimeler tespit edilmeye çalışılmaktadır. İkinci bölümde ise Orta Türkçe döneminde yer alan Çağatay Türkçesindeki Moğolca unsurların bazı önemli eserler ve konu hakkında çalışılmış makaleler üzerinden ele alınmaktadır. Makaleler incelenirken, Zeynep Korkmaz'ın "Türkçe ile Moğolca Arasındaki Ortaklaşan bazı Unsurlar", Eva Kincses Nagy'nin "Mongolian Loanwords in Chagatay", O. F. Sertkaya'nın "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)", Zuhale Ölmez'in "Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period" ve "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler", Ayşegül Sertkaya'nın "Mongolian Words in the Chagatay Turkish Translation of Farideddin-i Attar's Tazkira-i Aulia in the Uiguric Script" adlı çalışmalar kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise Eski Anadolu Türkçesindeki Moğolca Unsurlar üzerine yapılan bazı önemli çalışmalardan yararlanılmıştır.

Sonuç bölümünde çalışmamızın kısa bir değerlendirmesi yapılmış ve ortaya çıkan sonuçlar gösterilmeye çalışılmıştır. Kaynakçalar kısmında ise yararlandığımız eserler, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu tezimin hazırlanması ve ortaya çıkmasında bana yol gösteren, desteklerini benden esirgemeyerek değerli bilgilerini benimle paylaşan, kıymetli zamanını ayırıp benim yüksek lisans eğitimi almamı sağlayan sayın danışmanım Prof. Dr. Fikret Turan'a; bu çalışmamın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgilerini ve tecrübelerini paylaşan, değerli zamanını

esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan doktora öğrencisi Yeşim Tekin'e; ve İstanbul'daki eğitim hayatım boyunca tanıdığım bütün dostlarıma ve uzaktan da olsa bana her zaman yardımını sunan, büyük bir güvenle beni destekleyen ve buraya gelmemde bana yol gösteren, tüm öğrenim süresince ilgilenen Moğolistan'daki değerli hocalarıma ve her zaman yanımda olup bütün emeklerini bana harcayan sevgili aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

Byambasuren TUMENBAYAR

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE VE MOĞOLCADA ORTAK KELİMELERİN TESPİTİ

1.1. Kül Tigin yazıtı.....	25
1.2. Bilge Kağan Yazıtı.....	26
1.3. Tonyukuk Yazıtı.....	26
1.4. Şine Usu Yazıtı.....	27
1.5. Tariat Yazıtı.....	27
1.6. Tes Yazıtı.....	28
1.7. Irk Bitig Yazıtı.....	28
1.8. AltunYaruk sudurdan ‘Aç Bars’ hikâyesi.....	29
1.9. İyi ve Kötü Prens Öyküsü.....	29
1.10. Huastuanift (Tövbe Duası).....	29
1.11. Dasakarmapathavadanamalı.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA TÜRKÇE DÖNEMİNDE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA UNSURLARI

2.1. Orta Türkçe Hakkında Kısa Bir Bilgi ve Dönemin Önemli Eserleri.....	43
2.1.1. Karahanlı Türkçesi.....	43
2.1.2. Harezmi Türkçesi.....	44
2.1.3. Kıpçak Türkçesi.....	46

2.1.4. Çağatay Türkçesi.....	48
2.2. Çağatay Türkçesindeki Moğolca ve Türkçede Ortaklaşan Bazı Unsurlar.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA UNSURLARI

3.1. Eski Anadolu Türkçesi.....	58
---------------------------------	----

SONUÇ.....	65
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	69
----------------------	-----------

KISALTMALAR LİSTESİ

- a. g. e** :adı geçen eser
- a. g. m** :adı geçen makale
- C** :Cilt
- ÇM** :Çağdaş Moğolca
- ÇM** :D. Tomortogoo, G. Tsetsegdari, C. Sancaa, Ts. Onorbayan, D.Battsogt, L. Cumdaan, B. Purev-Oçir, A. Tsog-Oçir, Ö. Monhdelger, Ş. Battogs, Ü. Ariunbold, Ts. Oyun, Z. Ganbold, G. Sühbat, *Çağdaş Moğolca* Ulaanbaatar, 2008.
- Çev** :Çeviren
- ED** :Clauson, Sir Gerard , *An Etimologycal Dictionary of Pre Thirteenth-Century of Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972.
- EDAL** :Starostin, S. A., Dybo, A. V., Mudrak, O. A., *An Etymologycal Dictionary of Altaic Language* (Volume 1-3), Brill, Leiden-Boston 2003.
- ET** :Eski Türkçe
- KBS** :Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki TürkçeSözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2007.
- KM** :Klasik Moğolca
- MES** :Tumurtoogoo, Dom, *Mongol Khelny Ugyn Garalyn Tailbar Toli* (Moğolcanın Etimolojik Sözlüğü), Admon Yay., Ulaanbaatar 2018.
- MGT** :Moğolların Gizli Tarihi
- MO** :Moğolca
- MS** :Tsevel, Ya, Luvsanbaldan, L (Red.), *Mongol Khelny TovchTailbar Toli* (Moğolca Sözlüğü), Ulsyn Khevrelyn Khereg Erkhlekh Khoroo, Ulaanbaatar1966.
- OT** : Orta Türkçe
- Örn** :Örnek
- Red** :Redaktör

s	:sayfa
S	:Sayı
Skr	:Sanskritçe
T	:Türkçe
TDAY	:Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	:Türk Dili Kurumu
TT	:Türkiye Türkçesi
TMEN	:Doerfer, G. <i>Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen</i> I, Weisbaden,1963.
vb	:Ve benzeri
Yay	:Yayınları, yayınevi
yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

Türk-Moğol dilleri, Altay Diller Ailesinin bir grubudur. Altay Dilleri teorisi Moğol, Türk, Mançu-Tunguz , Japon ve Kore dillerinin tek bir ana dilden türediğini ve akraba olduğunu iddia etmektedir. Bu dil teorisindeki ortak dilleri kapsayan ana dil Ana Altayca olarak adlandırılmaktadır. 18. yüzyılın ortalarında Avrupalı dilbilimciler tarafından Altay Dilleri Teorisi ortaya atılmıştır. Bu dilbilimcilerden Tabbert Von Stranhlanberg, J. Remusat, W. Schott, M. A. Castren, O. Böhtlingk, V. Thomsen, gibi araştırmacıları başta sayabiliriz. Teoriyle ilgili önemli çalışmalar yapan diğer araştırmacılar ise; N. Poppe, P. Aalto, D. Sinor, K. Menges, J. Benzing, G. Clauson, L. Ligeti, Sh. Hattori, K. Katona, O. Pritsak. A. Von. Gabain gibi yabancı bilim araştırmacılarıdır. Altay Dillerinin konuşulduğu coğrafya oldukça geniş bir alana sahiptir. Batı sınırları için Balkanlardan başlayıp Kara Denize ve Kafkas ortalarına kadar, Asya'yı geçerek Sibirya'ya, Moğolistan'a, Çin'e ve doğu sınırları için Amur Nehrinden Ak Deniz ve Ege Denizi'ne kadar Orta Asya'daki Altay Dağların çevresinde yaşayan insanlar bu dilleri konuşan topluluklar olarak kabul edilmektedir.

Altay Dilleri teorisini ilk ortaya atan değerli bilim adamlarından birisi olan G. J. Ramstedt'tir. Ramstedt, ilk çalışmasını Fin-Ugor dillerinin üzerine, daha sonra Moğol ve Türkçe üzerinden çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Mongolistik biliminin de kurucusudur. Türkçe ve Moğolca ile ilgili çalışmalar onunla başlamıştır. Ramstedt, Türkçe ve Moğolca arasındaki benzerliği sözcük alışverişine bağlamaktadır. Türkçe ve Moğolcadaki ses denkliliğini ortaya çıkarmıştır. Ondan sonraki önemli bilim adamları ise onun öğrencileri olan N. Poppe, Pentti Aalto gelir. Poppe'nin Altay Dilleri hakkında farklı bir düşünceyi ortaya atar. İlk olarak Poppe, Altay dillerinin ortaya çıkmış olabileceğine inanmamaktadır. Ona göre Türkçe ile Moğolca arasında daha fazla yakınlık ve benzeşmelerin olduğunu savunmaktadır. Altayistik üzerine Avrupalı araştırmacıların bazı önemli çalışmaları:

Ramstedt'in "Altay Dil Bilimine Giriş" eserini en başta değerlendirebiliriz.

N. Poppe (1984), "Altay Dilleri", (Çev. İlhan Çeneli) , bu makale *Vergleichinde Altaische Grammatik*, adlı eserinin giriş kısmının Türkçeye çevirisidir.

N. Poppe (1994), "Introduction to Altaic Linguistics", Weisbaden 1965

N. Poppe (1994), "Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri", (Çev. Zeki Kaymaz), Altay Dilleri üzerinde geniş bir bilgi verilmektedir.

Sir Gerard Clauson (1962), "The relationship between Turkish and Mongolian" çalışmasında bu iki dilin ortak sözcükleri ve sözcüklerin ses değişimlerinin bilgisini vermektedir.

G. Doerfer (1980-1981), "Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu", (Çev. Semih Tezcan), adlı eserinde önce kültür sözcükleri ve temel sözcük arasındaki ayrımı yapmıştır. Temel ve yan sözcükler üzerinde duran Doerfer, Altay dilleri akrabalığına karşı çıkmaktadır. Ona göre temel sözcük diyebileceğimiz organ adları gibi adların Altay Dillerinde ortak olmadığını iddia etmiştir.

G. Zoltan (1992), "Altay Dillerinin Fonolojisi Üzerine", (Çev. Günay Karaağaç), Zoltan'ın "Az Altaji Nyelvek Hangtörtenetehez", makalesinin çevirisidir.

Hugjiltu (1993), "Moğol Dil Grubuna Ait Dil ve Lehçe Araştırmaları", (Çev. Bülent Okay), bu çalışma ise önce Altay Dilleri Teorisi hakkında kısa bir bilgi vermektedir. Daha sonra Moğol grubuna ait dil ve lehçeler üzerine durmaktadır.

Türkiye'de Altay Dil Ailesi ile ilgilenen dilbilimciler ise; Ahmet Temir, Osman Nedim Tuna, Talat Tekin ve Tuncer Gülensoy'dur. Altay Dilleri Teorisi üzerindeki çalışmalar, Türkiye'de Ahmet Temir tarafından ilk kez yapılmıştır. "*Türkçe ile Moğolca arasındaki İlgiler*" adlı eser büyük bir katkı sağlamaktadır. Ardında da Osman Nedim Tuna'nın "*Altay Dilleri Teorisi*", Talat Tekin'in "*Makaleler 1: Altayistik*", Tuncer Gülensoy'un "*Altay Dillerinde Akrabalık Adları Üzerine Notlar*", gibi çalışmalar önem göstermektedir.

Altay Dil Ailesine Karşı Çıkan Araştırmacılar

Altay Dil Teorisine karşı çıkan araştırmacıların en önde gelenleri; İngiliz Türkologu S. R. Clauson, Alman dil bilimci G. Doerfer, J. Kruger, Denis Sinor, J. Benzing, Sovyet bilim adamı Şçerbak'tır. Clauson ve Doefer'e göre, Altay dilleri arasındaki ortak öğeler bir dilden diğerine geçen eski ödünçlemeler, yani alıntı sözcüklerdir. Onlara göre Altay Dilleri arasında ortak bir söz hazinesi yoktur. Fonetik, morfolojik ve sentaks açısından daha yoğun incelemeler yapılmasını, Altay Dil Teorisi henüz ispatlanmadığı için Altay Dil Ailesinde yer alan dillerin önce kendi içinde derinlemesine incelemek üzerinden tartışılmaktadır. Aşağıda araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir.

G. Doerfer

Altay Dilleri Teorisini çürütülmüş olduğunu ve Türk Moğol dillerinde temel kelimelerin hiçbirinin aynı olmadığını ortaya koyup Türkçe ile Moğolca arasındaki benzerliklerin etkileşimini iki dilin ortak sözcükler üzerine olduğunu ve bu sözcüklerin yeterli sayıda olmadığını belirtmiştir. ¹

A. M. Şçerbak

Altay Dillerinin benzerliklerini ödünçlemelerden kaynaklı olduğunu savunur ve Türkçe ve Moğolca arasındaki ortak kelimelerin M. S. 5-7. yüzyıl arası olarak ortaya çıktığı düşüncesidir. ²

B. A. Serebrennikov

Altayistler tarafından kurulduğu ses denkliklerini l/ş, r/z, söz başı d, söz başı n, j,y-yı

¹ <https://www.makaleler.com/altay-dil-teorisi-bu-teoriye-karsi-cikan-arastirmalar-ve-dayanaklari> Erişim tarihi: 13.03.2020

² <https://www.makaleler.com/altay-dil-teorisi-bu-teoriye-karsi-cikan-arastirmalar-ve-dayanaklari> Erişim tarihi: 13.03.2020

henüz kanıtlanmamış bir teori olarak görmektedir.³

G. D. Sanjeyev

Altay Dil Ailesinin akrabalığını bir varsayımdan ibaret görmektedir ve ona göre akrabalığı konuşmak için henüz erkendir.⁴

W. Kotwicz

Altay Dillerindeki ortaklığı Ana Türkçe, Ana Moğolca, Ana Mançu-Tunguzca olarak açıklamaktadır ve Altay Dil Ailesinin hiçbir bağlantı olmadığına karşı çıkmaktadır.⁵

Altay Dillerinin Genel Özellikleri

Altay Dillerin kendine has özellikler vardır. Türkçe bir kelimedede dar bir ünlü kendinden önce gelen hecedeki ünlüyle düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumludur. 1838 yılında Estonyalı Johann Wiedemann bu özellikleri bütün bir şekilde ele alarak Ural-Altay dil ailesinin ortak özellikleri üzerinde çalışmıştır. Özellikleri şu şekilde sıralanabilir.⁶

- Dil ailesine giren dillerin hepsi eklemeli dillerdendir.
- Bu dillerin sözcüklerinde gramatikal cinsiyeti yoktur.
- Bağlar yerine fiil şekilleri bulunmaktadır.
- Altay Dilleri yapı bakımından bitişken bir yapıya sahiptir. Türetmeler, eklerle yapılır ve kök genelde değişmez.
- Sayı sözlerinden sonra çokluk eki kullanılmaz.
- Sıfatlar isimlerden önce gelir.

³ <https://www.makaleler.com/altay-dil-teorisi-bu-teoriye-karsi-cikan-arastirmalar-ve-dayanaklari> Erişim tarihi: 13.03.2020

⁴ <https://www.makaleler.com/altay-dil-teorisi-bu-teoriye-karsi-cikan-arastirmalar-ve-dayanaklari> Erişim tarihi: 13.03.2020

⁵ <https://www.makaleler.com/altay-dil-teorisi-bu-teoriye-karsi-cikan-arastirmalar-ve-dayanaklari> Erişim tarihi: 13.03.2020

⁶ Ali Akar, “**Türk Dili Tarihi**”, Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s. 33

- İsim tamlamalarda önce tamlayan sonra tamlanan gelir.
- Altay Dillerinde son ek olmakla birlikte ön ek yoktur.
- Sentaks yani söz diziminde cümle yapısı genelde, özne+tümleç (zarf tümleci veya dolaylı tümleç)+yüklem düzeninde oluşmaktadır.
- Ünlü ve ses uyumu var.
- İsimlerin çekiminde iyelik ekleri kullanılır.

Moğol ve Türk Dil ilişkileri

Altay Dil Biliminde, Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkiler dilbilimciler tarafından yüz yıldır araştırılmaktadır ve bugüne kadar araştırılmaya devam edilmektedir. Her iki toplum, yüzyıllardır aynı coğrafyada başka toplumlar tarafından aynı konumda görülmüştür. Altay Dil birliğine giren iki dil arasındaki münasebetleri diller dışında kültürel yönden de ortaklıkların çok fazla olduğunu söylemektedirler. İki dil arasındaki ilişkiler zaman zaman daha çok yoğun olmakta ve en temas benzerliklerini Türkçe ve Moğolcanın söz varlığının bazı katmanlarda birbirine karışması olmuştur.⁷ Mesela Türkçede kullanılan: ağa, kaburga, karanu, kurultay, maral, nöker, serin, tepsi gibi kelimeler Moğolcadan ödünç alınmıştır. Aynı zamanda da Türkçeden alınmış kelimeler de bulunmaktadır. Moğolca +IIG eki de Türkçeden ödünç alınarak birçok kelimenin türetilmesine yardımcı olmuştur: noyanlıg, bayalıg “refah”, bagaturlig “yiğitlik”, temürlig “demirli”. Bunun gibi Türkçeden ödünç alınmış pek çok kelime vardır. çeçeglig “çiçekli”, yimişlig “meyveli”, yarlık “ferman”, kutlug “kutlu” vs.⁸ Bunun dışından Türkçe ve Moğolcada fonetik açıdan farklı olarak kullanılan onlarca fiil vardır; avla- “avlamak”, biti- / biçi- “yazmak” > biç-, bol- / ol- “olmak” > bol-, yarlıka- “buyurmuk, emretmek” > carlıkla-, yasa- “yapmak, kurmak” > casa-,kon-“konaklamak”

⁷ Aleksandr M. Şçerbak, (2011). “**Türk Moğol Dil İlişkileri**”, (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirine Karışma Sorunu Üzerine), (Çev. Leyla Babatürk), Sosyal Bilimler Dergisi., Sayı. 25, s. 16

⁸ Feyzi Ersoy, **Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012, s. 282

> konu- “gecelemek”, sön- “sönmek, bitmek” > sönü- “sönmek, bitmek” vs.⁹ Türk ve Moğol dillerine bazı önemli çalışmalar:

Aleksei Bobronikov’un “*Grammatika mongol’skogo-kalmyckago iazyka*”, (Kazan, 1849), ile G. J. Ramstedt’in *Über Die Konjugation Des Khalkha-Mongolischen*, (Helsinki 1903).

N. Poppe’nin en eski metinleri üzerine çalışılmış **Moğol Dili** ile (*Buryatlar ile İç ve Dış Moğolistan’daki bütün Moğolların yazı dili*), ilgili “*A Grammar of Written Mongolian*”, (Wiesbaden 1963), adlı eser, Türkiye’de Günay Karaağaç tarafından “*Moğol Yazı Dilinin Grameri*” olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Diğer bir çalışma da Ferdinand D. Lessing’in çalışmasıdır. Günay Karaağaç tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tuncer Gülensoy tarafından incelenen “*Moğolca-Türkçe Sözlük*” adlı sözlüktür.

Sir Gerard Clauson’un “14. Yüzyıl Moğolcasında Türkçe unsurlar”.

Hasan Eren’in “Sibiry Türk Dillerinde Moğol Unsurlar”, adlı makalesinde Moğolcanın Sibiry Türk lehçelerine giren Türk-Moğol lehçeleri arasındaki kelime hazinesi üzerine durmuştur.

Ahmet Temir’in “Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler” adlı çalışmasında Türkçe ve Moğolca arasındaki münasebetleri 10 madde halinde bir tasnif oluşturarak açıklanmaktadır. Diğer çalışması ise 1998 yılında “Moğolca ile Türkçe ilişkileri”, eserinde Türkçe ve Moğolca tek heceli bazı sözcükleri esas alınarak 35 kelimeyi zikretmektedir. Örneğin: Türkçede “ab” (av) Moğolcada “aba” şeklinde olup aynı sözcükler olduğunu belirtmektedir.

Feyzi Ersoy, “Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça”, Doktora Tezi. Ankara, 2008.

⁹ Şçerbak, a. g. m., s. 11

Ayşe Gül Sertkaya'nın 2014 yılında, "Moğolca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Moğolca'ya Geçen Kelimelerin Sistematiği ve Bu Alınçlamalar Üzerinde Yapılan Çalışmalar", adlı eserini yayımlanmıştır. Sertkaya, çalışmasını iki bölüm olarak ayırmıştır.

Türk-Moğol dillerinin birbirleriyle münasebetleri, her iki dilin akrabalığını yani Altay dilleri teorisi üzerine nihai bir fikir oluşturacak kadar yoğun ve uzundur. Türkçenin en eski yazılı metni 6. yüzyıldan ve Moğolcanın en eski yazılı metni ise

13. yüzyıldan kaldığı için Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkiyi kurgulamak zordur. Bu ilişkinin yönü ve gelişimi hakkında farklı görüşler ileri sürülür. Bazıları Moğolcanın en eski yazılı vesikasının 13. yüzyıla ait olması nedeniyle Türk dilleriyle ilişkisinin bu asırdan sonra takip edilebileceği görüşündedirler. Bir kısım araştırmacılar ise Eski Türkçede hatta Ana Türkçe döneminde bile Moğol etkisinin takip edilebileceğini düşünürler. Türk ve Moğol dillerinde çok sayıda ortak sözcük, ek ve gramatikal özellik bulunur. Bu ortaklıkların ele alınması hem Altay dilleri teorisi hem de Türk ve Moğol dillerinin tarihsel ilişkilerinin yönü, yoğunluğu ve süresi açısından son derece önemlidir. Bu ilişkinin yönü Türkçeden Moğolcaya ve Moğolcadan Türkçeye olmak üzere iki şekildedir.

Türkçedeki Moğolca Etkiler

Moğol ve Türk dilleri arasındaki münasebet Türkçedeki Moğolca alıntılar açısından bakıldığında, Eski ve Modern Türk dillerinde bulunan Moğolca kökenli kelime sayısının net olmadığı görülür. Türk dilindeki Moğolca kökenli kelimelerin incelenmesi Moğol dilinin tarihî açısından çok önemlidir ve kelimeler Ana Moğolca veya Eski Moğolca döneminde Türkçeye girmiş olmalıdır. En eski yazılı metni Ortaçağ devrinden kalan Moğol dilleri için bu sözcükler, önemli bir araştırma alanına sahiptir. Tüm Türk dillerindeki kelime ortamının toplam % 20-30 civarında Moğolca ödünçlemeyle karşılaşılır. Türk dilleri içerisinde en fazla Moğolca alıntı kelimeye sahip dil, tüm kelime hazinesinin %25'i kadar bir oranla Yakutçadır. Yakutçayı söz varlıklarındaki Moğolca alıntı oranına göre sırasıyla Altay, Teleüt, Volga Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Özbek dil ve lehçeleri takip eder.

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gibi Türk dillerinin batı kolları da Moğolca ödünçlemelerden payını almıştır.¹⁰

Moğolcadaki Türkçe Etkiler

Eski ve Çağdaş Moğol dillerinde çok fazla sayıda Türkçe ödünç kelimeler bulunmaktadır. Moğol dilindeki en eski yazılı metinleri XII. yüzyıla ait olduğu için Moğolcadaki en eski Türkçe ödünç kelimelerin, Eski Moğolca devrinde mi yoksa sonraki dönemlerde mi Moğolcaya geçtiğini ispatlamak oldukça zordur. Moğollar; XIV. yüzyılda, Ortaçağ Moğolca döneminde, Budist edebiyatını Uygurlardan aldıkları için çok sayıda Eski Uygurca ödünç kelimeler Moğolcaya geçmiştir. Poppe'ye göre, Moğol dillerindeki söz varlığının yaklaşık %25'i Türk dillerinden alıntı olmalıdır. Ancak Moğol dillerindeki Türkçe alıntılar üzerine az sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır. Modern dönemde de direkt Türk dillerinden ödünçlemeler yapılmaktadır. Bu durumu, ortak yaşam alanlarında Tatar Türkçesi ile Kalmuk Moğolcası arasında gözlemlemek mümkündür.¹¹

Moğol Dili

Moğolca bugün Moğolistan, Çin ve Rusya'da konuşulan Altay Dil Ailesinin önemli bir koludur. Moğolca konuşanların sayısı, kaynaklarda 5-8 milyon olarak gösterilmektedir. Halha Moğolcasıyla konuşanların sayısı ise iki milyon civarındadır. Buryatça ve Kalmukça bugün Rusya sınırları içerisinde kullanılmaktadır. Moğalların Çin'de yaşadığı bölge ise İç Moğolistan adıyla bilinir.¹² Cumhuriyeti'nin toprakları da Dış Moğolistan diye adlandırılmıştır.¹³ Bugünkü Moğolistan. Rus bilim adamı

¹⁰ Nicholas Poppe, "Introduction to Altaic Linguistics", Otto Harrassowitz-Weisbaden, 1965, s. 161-162

¹¹ Nicholas Poppe, **a. g. e.**, s.158-159

¹² Katzner, **"The Languages of the World"**, London and New York, 2005, s. 203

Rus bilim adamı B. Y. Vladimirtsow “*Moğol Yazı Dilini Halha Şivesiyle Karşılaştırılmış Dil Bilgisi*” adlı ünlü eserinde Moğol dilinin gelişim tarihini 1. Genel Moğolca, 2. Eski Moğolca, 3. Orta Moğolca, 4. Çağdaş Moğolca olarak dörde ayırmıştır. Viladimirtsow Altay dilinden Eski Türk, Tunguz gibi dillerin bağımsız olarak ayrıldıkları döneme "Genel Moğolca", Moğol yazısının temel lehçesinin şekillendiği döneme "Eski Moğolca", XIII-XIV. yüzyıl Moğol lehçelerin olduğu döneme "Orta Moğolca", ondan sonraki dönemin Moğol dilini de "Çağdaş Moğolca" olarak ayırmıştır.

- Moğol Dilinin Devirleri
 - Ana Moğolca Devri Altay dil birliğinin ayrılmasından sonra Eski Moğolcaya kadar olan süreyi oluşturmaktadır.
 - Eski Moğolca Devri (XI-XII) yüzyıllara kadar devam etmiştir.
 - Orta Moğolca Devri XI-XII ile XV-XVI yüzyıllar arasındadır.
 - Çağdaş(Modern) Moğolca Devri XVI-XVII yüzyıllar arasından başlayarak bugüne kadar devam eden süredir.¹⁴
- N. Poppe de Moğol dil tarihini üç grubuna ayırmıştır.
 - Eski Dönem XII yüzyıl’a kadar konuşulmuştur.
 - Orta Dönem XII-XV veya XVI yüzyıl arasında konuşulmuştur. Güney Orta, Doğu Orta, Batı Orta: Doğu Orta Moğolcası, Mongoliin Nuuts Towchoo “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eseri temsil etmektedir. Bu döneme ait diğer önemli eser de AltanTobçi’dir.
 - Modern Dönem XVII. yüzyıldan günümüze kadar

¹³ Janhunen, “**Mongol Dialects**”, The Mongolic Languages, London and New York, 2003, s. 177-192

¹⁴ Dom Tömörtogoo, “Mongol Helnii Tuuhen Awia Zuin vndes”, Ulaanbaatar, s. 35-44

Ana Moğolca:

Moğol dilinin, Ana Altay dilinden bağımsız olarak ayrıldığı dönemden "Eski Moğolca" dönemine kadarki süre "Ana Moğolca" (Övög Mongol Hel) dönemi olarak kabul edilir. Bu dönemin dil özelliklerinin yansıtan edebî eserler bulunmamaktadır. Ana Moğol dilinin, temel özelliklerini tespit ederken bir taraftan Altay kökenli dilleri, diğer taraftan Moğol dilinin gelişiminin eski döneminin özelliklerini yansıtan edebî eserleri ve lehçe dokümanlarını tarihî karşılaştırmalı dil bilim metodu ile onarmak mümkündür. Bu nedenle araştırmacılar, o dönemin dilinin temel niteliklerini sürekli tahminle tespite çalışmıştır. Ana Moğol dilinin ses düzeninin bazı esas özellikleri sıralanırsa söylenme yeğini (eril, dişilik) ile birbiriyle zıtlaşarak temelde sekiz kısa ünlü ses dışında, uzun ve çift ünlü türemediği, kelimelerin ünlü benzeşmesi ile başlamadığı, Çağdaş Moğolcada ünlü ile başlayan kelimelerin çoğunun dudak sürtüşmesi ile f- ünsüz ile başladığı görülür.¹⁵

Eski Moğolca:

Tahminen Ana Moğolcanın son döneminden XI-XII. yüzyıla kadar devam eden dönemin Moğolcasına "Eski Moğolca" (Ertii Mongol Hel) denmektedir. Eski Moğolcanın dil özelliklerini bütünüyle yansıtan edebî eserler bulunmasa da XIII-yüzyıldan kalmış anıt, kaya yazı gibi eserler sayesinde Eski Moğolcanın son döneminin dil özellikleri çıkartılabilir. Eski Moğolca ve lehçeleri kendi aralarında farklılık gösterse de genel niteliği birdir. Eski Moğolcada ünlü sayısı yedidir. Uzun ünlü ve kelimenin sonundaki çift ünlü oluşmuştur. Ana Moğolca'da kelimenin ilk sürtüşen f - ünsüzü yumuşayıp dudak niteliğini kaybederek yalın sürtüşme x- (-h) olmuştur. Eski Moğolcanın özelliklerini yansıtan edebî eserler niteliklerine göre 1. Anıt taş yazısı, 2. İnanc eserleri, 3. El yazıtı, yazılı eserler, ve 4. Mühür yazıtları olarak ayrılmıştır.¹⁶

¹⁵ Tömörtogoo, Tsetsegdari, Sanjaa, Önörbayan, Battsoqt, Cumdaan, Pürev-Oçir, Tsog-Oçir, Mönhdolgor, Battögs, Ariunbold, Oyun, Ganbold, Sühbat, "Çağdaş Moğolca", Ulaanbaatar, 2008, s.16

Orta Moğolca:

Tahminen XI-XII. yüzyıldan XV-XVI. yüzyıla kadar olan süre "Orta Moğolca" (Dundad Üyiin Mongol Hel) dönemi olarak kabul edilir. Bu dönem Moğol dilinin özellikleri Çin, Dörvölcin (Kare) yazı ve Arap alfabesi ile yazılan Moğolca eserlerden net olarak öğrenilir. Bunlar Çin Kanji harfi ile yazılmış Moğolca eserler, Dörvölcin (Dört Köşe) yazısı ile yazılmış Moğolca eserlerdir: anıt, kaya taş yazıtları, kitap eserleri, sözleşme yazısı; Arap alfabesi ile yazılmış Moğolca eserler: Mukaddimetü'l-Edeb'in sözlüğünün Moğolca çevirisi, İbni-Mühenna sözlüğündeki Moğolca kelimeler, Leidinin El yazısı sözlüğü, Hamdullah Kazvinî'nin sözlüğündeki Moğolca kelimeler, Evliya Çelebi'nin sözlüğündeki Moğolca kelimeler; Zirni'nin El yazısı, Rasûlid Hexaglot'un Arapça sözlüğü vb. (ÇM, 2008: 19). Bahsedilen edebî eserlerinin dili kendi aralarında kıyaslanırsa Orta Moğolca lehçelerinin ses düzeni, dil bilgisi şekli ve kelime hazinesi ile bağlantılı olduğu net görülmektedir. Genel bir bakış ile Arapça eserlerin dil özelliklerinin ses benzeşmesi, çift ünlünün ortaya çıkışı, ünsüz düşmesi gibi birçok özelliğiyle diğer eserlerin dilinden daha önce geliştiği kolayca fark edilir. Orta Moğolcada kelimenin sonunda olmayan hecenin çift ünlüsü türeyerek, ünlü benzeşmesi dışında Eski Moğolca döneminde olan kelimenin ilk sürtünen x- ünsüzü gevşek sürtünen h- olmuştur. x ve g ünsüzleri, ünlüler arasında yok olmuşlardır.¹⁷

Çağdaş Moğolca:

Tahminen XV-XVI. yüzyıldan sonraki döneme "Çağdaş Moğolca" (Orçin Üyiin Mongol Hel) denir. XVIII. yüzyılın orta döneminde Oyratlı Zaya Bandid Namhaycamts tarafından oluşturulan *Tod yazısı* ile kaleme alınan eserlerde temel lehçelerinin özelliklerinin ince ayrıntılarla doğru yansıtıldığı kolayca fark edilmektedir. Bu dönemde oluşturulmuş *Soyombo yazısı* o döneme göre Çağdaş Moğolcaya bağlansa da bu yazıyla kaleme alınmış eserler nadirdir. Yazı kuralları, ayrıntılı oluşturulmadığından o dönemin

¹⁶A. g. e., s.17

¹⁷A. g. e., s.19

yazı eserlerinden tamamıyla bilmek mümkün olmasa da bugünlerde bilinen Orta Moğolcanın temel niteliklerini, çağdaş dönemin canlı lehçelerinin dokümanları ile karşılaştırarak inceleme sonucunda Çağdaş Moğolcanın temel niteliğini tarihî bakımından belirlemek mümkündür. Birçok Moğol sülalesinin yayılması, göçmesi ve Moğol İmparatorluğunun dağılması gibi tarihî sebeplerden Moğolca konuşanların bazıları yerli Moğollardan erken ayrılarak bir yandan lehçelerinin eski niteliklerini korusa da diğer yandan komşu dillerin kültürünün etkisinde kalıp karışık bir dile sahip olanları da az değildir.¹⁸

Türk Dili

Başta Türk Cumhuriyet olmak üzere ülkenin resmi dili, Türk Dil tarihi asırlar öncesinden başlar. Türk Dilleri Altay Dağları arasındaki geniş bir bölgeye sahip olan rivayetlere göre Balkaş, Aral ve Isık Köl bölgesini temsil etmektedir. Türk Dilleri günümüz Türk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasyanın birçok bölgeleri Volga Nehri Rusya, Çin Cumhuriyetinin Sinkiang Özerk bölgesi, Türkistan, Kuzey İran ve Afganistan gibi çok geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Tarihi açısından Türk Dillerinin Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinden eski bir dil olması mümkündür. Asya'nın eski konfederatif devleti olan Hunların dili muhtemelen bir proto Türk diliydi. Bu dili, dillerinin en eski biçimi ve atası olduğunu düşünülmektedir (Poppe, 1965:57).

- **Türk Dilinin Devirleri**

Ahmet Caferoğlu'na göre Türk Dil Tarihi devirlerini yedi ayrı dönem olarak ayırmıştır:

1. Altay Çağı (Türk-Moğol DilBirliği)
2. En Eski Türkçe Çağı(Proto-Türkçe)
3. İlkTürkçe
4. Eski TürkçeÇağı
5. OrtaTürkçe

6. YeniTürkçe

7. ModernTürkçe

Altay Çağı:

Bu dönemde Türkçe henüz bir niteliğini kazanmamıştır ve Türkçe ve Moğolca arasındaki iş birliği, dil açısından bu devreye görülmektedir. Tarihi olarak tam ispatlanmamış ve tahminen yaklaşık M. Ö. 9000 olduğunu düşünmektedirler.

En Eski Türkçe Çağı:

Dil bilimciler arasında tartışılan Türk Dilinin eskiliği ve ne zaman oluştuğu söz konusu olup bu döneme ait kesin bir bilgi olmamakla beraber Türkçenin Ana Altaycadan ayrılıp bağımsız bir dil olmaya başlanmış devredir. M. Ö. 5000-4000’li yıllar arasında tahmin edildiğini düşünürler.

İlk Türkçe:

M.Ö. 5. yy – MS 5-6. yy arasını kapsayan bir dönem çağıdır. Hun İmparatorluğu’nun hâkim olduğu dönem olarak Mete Han’ın yaşamının ve kahramanlıklarının anlatıldığı Oğuz Kağan Destanı oluşturulmuştur. Hun, Avar, Hazar, Bulgar gibi Türk boylarının dilleri bu dönemde incelenerek iki koluna ayrılmıştır. Doğu’da Eski Türkçe olarak Şaz, Batı’da Eski Türkçe Lir Türkçesiyle konuşulmuştur. Ve fazla dil malzemesi bulunmayan bir devirdir.

Ana Türkçe:

Ana Türkçe, Türk dillerinden Çuvaşça hariç Eski Türkçe dönemine kadar 1. ve 6. yüzyılları kapsamaktadır. Sonradan Eski Batı ve Eski Doğu olarak iki kola ayrılmıştır. Eski Batı Türkçesi, Volga Bulgarlarına ait 13.-15. yüzyıllardan kalmış mezar taşları anıttır. Bu dönemdeki genel özelliği ise ses denklikleridir. Eski Doğu Türkçesindeki ‘z’ yerine ‘r’, ‘ş’ yerine ‘l’ olması özelliktir.

Eski Türkçe:

Türkçenin yazılı metinlerle bilinen bu devreyi Göktürk-Uygur Türkçesi devresi olup Eski Türkçe olarak adlandırılmaktadır. Zaman itibarile bu devre VI.-IX. yüzyılları içerisine alır ve Köktürklerin edebi diliydi. Köktürklerden kalan Türkçe anıtlar, bengü taşlar üzerine

yazılmış dikili taşlardır. Köktürk dönemin en eski yazılı belgeleri:

- OrhunYazıtları
- Kül-İç-Çor (m. s. 719-723)
- Kültigin ve Ongin (m. s.732)
- İhe Höşööt

anıtları olup Köktürk dönemine aittir (Tuna, 1983: 13).

Uygur Döneminde ise 745 yılında Köktürkleri yıkıp onları hüküm sürerek Uygurların dilini getirmiştir. Uygurlar döneminde din ve alfabe değişikliğinden dolayı Sanskritçe, Çince, Soğdacadan yazılmış birçok tercüme eserler bulunmaktadır.

Orta Türkçe:

Eski Türkçe döneminden sonra yeni yazı dillerin oluşum sürecini toplayan Orta Türkçe dönemi X-XVI yüzyılları arasındadır. Türkçe ile Selçukluların ve Osmanlıların hâkimiyet kurdukları sahalardaki müşterek Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi diye adlandırıldığı muhtelif edebi şiveler teşkil etmektedir. Siyasi tarih bakımından bu devre, bir taraftan Karahanlılar, Selçuklar, Moğollar, diğer taraftan da ilk Osmanlılar devri ile Azerbaycan sahasının içerisine almaktadır.¹⁹ Ve aynı zamanda çeşitli Türk yazı dillerini de kapsamaktadır. Bu diller, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi olarak sıralanmaktadır.

Yeni Türkçe:

Türkçenin XVI. yüzyılından itibaren bugünkü durumu ve kuruluşudur. Bugün Türk lehçelerinin büyük bir kısmı olarak birçok coğrafi alanlarda konuşulan ve zengin bir edebiyat yaratmış olan Türkçe şivelerdir. Ve 17. Ve 18. yüzyıllarda Batı Türkçesi doğu ve batı olarak iki yazı diline ayrılır ve doğu kolunu Azerice, batı kolunu ise Osmanlıca adını verilmiştir. Bu devirde, bir tarafta; Orhun, Uygur, Karahanlı Türkçeleri, Harezmi Türkçesi ve onun devamı olan Çağatay Türkçesi gelişmesini ileri sürerken diğer tarafta; Anadolu Selçuklarıyla beraber Oğuz ağzı yazı dili olmaya başlanmıştır ve kısa bir süre içinde Türkçenin ikinci büyük edebî yazı dili olmuştur.

Modern Türkçe:

Modern Türkçe devresi altında bugünkü canlı ve edebi Türk şiveleri kastedilmiştir. 20. yüzyıldan başlayarak bugünkü Türk lehçelerinin büyük bir kısmı olarak bütün Türk bölgelerinde devam eden dönemini kapsamaktadır. Bu dönem Türkçesi, kendi içinde Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi gibi bölümlere ayrılmıştır.

Türk ve Mongolistik bilim adamları Türkçe ve Moğolca üzerine şu şekilde araştırmalar yapmaktadır:

- Morfolojik: Türkçe ve Moğolca ortak kelime şekillerini oluşturan morfolojik birliklerin çoğunluğunu aslen Türkçedir (Şçerbak, 1989: 321). Türkçenin morfolojisi üzerinde araştırma yapılırken çoğu kez Türkçenin Moğolca ile ilişkilerine önem verilir (Şçerbak, 1989: 321).
- Sentaks: Moğolca ile Türkçeyi birbirlerine yaklaştıran en büyük unsurlardan biri de cümle yapısındaki ortaklıklardır. Altay dillerinin genel özelliklerinden biri olan özne+nesne+yüklem sırası başta olmak üzere bazı kelime grupları ile cümle yapılarındaki benzerlikler de iki dili karşılıklı öğrenmeyi kolaylaştıran unsurlardandır (Ersoy, 2019: 72).
- Söz varlığı: Moğol ve Türk dillerinin konuşanlar arasındaki yoğun ve uzun süren ilişkiler, dil ilişkileri, doğrudan ve dolaylı kültür, din ve değişik etkiler yanında Moğol ve Türk dilli halkların yaşadığı bölgelerin iç içe bulunuşu yoğun bir söz varlığı alışverişini de beraberinde getirmiştir. Alıntılar yanında çok sayıda yeniden alıntılar bulunuşu aynı kelimelerin değişik fonetik varyantları ile karmaşık ses uygunlukları sisteminin bulunuşunu doğumuştur (Şçerbak, 2006: 223).

Feyzi Ersoy'e göre morfolojik benzerliği şu şekilde açıklanabilir.²⁰

Her iki dildeki türetmenin yapım ekleri yoluyla gerçekleşiyor olması nedeniyle

²⁰ Feyzi Ersoy, (2019). "Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu Moğolca ve Türkçe", **Asya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1 Cilt:3, s. 67-72

morfolojik benzerlikleri göstermeye bu eklerden başlanacaktır. Bu eklerden en işlek olanları şunlardır:

İsimden İsim Yapma Ekleri

İsim ve fiilden yapılmış isimler vardır. Öncelikle isim, sonrakiler fiil tabanlarından türetilir. Zarflardan türetilmiş fiiller de vardır.²¹

-ç, -çin

Ek, Türkiye Türkçesindeki -CI, -CU, ekine benzer. Meslek isimleri yapan bu ek Moğolca'daki en işlek eklerden biridir (Ersoy, 2012: 220).

Ek, Eski Türkçe ve Moğolca'da benzeştiğini Ramstedt ifade etmiştir (1957: 208- 210).

Clauson, ekin Moğolca'daki şeklinin Türkçeden ödünçleme olabileceğini düşünmüştür. (2002: 202).

budag “boya”-*budagç* “boyacı”

em“ilaç”-*emç* “doktor”

zagas “balık”-*zagasçin* “balıkçı” , *KM.cigasu* “balık” *cigasuçi* “balıkçı” (Krueger, 1955: 54).

acil“iş”- *acilçin* “işçi”

-güy/güi/

Türkiye Türkçesindeki -sız eki ile aynı anlamı katar.

ner“isim”-*nergui*“isimsiz, adsız

duu “ses”- *duugui* “sessiz”

²¹ Nicholas Poppe, (Çev:Günay Karaağaç). “**Moğol Yazı Dilinin Grameri**”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1992, s. 43-51

h'-h,-hi'

Türkiye Türkçesindeki –ki aitlik ekinin Moğolcadaki benzeridir.

dotor “iç”-*dotorh* “içerdeki”

door “alt” -*doorhi* “alttaki”

-sAk, -sAg, -sOg

Türkçe ve Moğolca arasında ortak olan bir ektir. İstekli olma, araç-gereç isimleri yapması, organ isimleri yapması gibi işlevleri bulunmaktadır.

Clauson, ekin Moğolca'ya geçtiğini düşünmüş.

ÇM. *acil+sag > ajilsag* “calışkan”, *nöhör+sög > nöhörsög* “dostça”, *mah+sag > mahsag* “et yemeyi çok seven”

-sIg, -msUg, -msAg, -msOg

Moğolca'da abartılmış özellikler ifade eden isimler yapmaktadır.

ih+mseg > ihemseg “görmek”, “şahane”, *goy+msog > goyomsog* “güzellik”, “kendini beğenmiş”

-bçi

Sondaki - n'nin düşürülmesiyle - bçi eki. Nesnelerin kılıflarına işaret eden isimler yapmaktır.

nidübçi “göz kapağı”, *nidün* “göz”

-btur/-btür

Renk tonlarına işaret eden isimler

yapmaktır. *karabtur* “karanlık”, *kara* “kara”

-ğcin/-gçin

Dışı hayvanların renklerine ve adlarına işaret eden isimler

yapmaktır. çağağçin “ak”, çağan “ak”

-gtai/-gtei

İnsanların cinsiyetini ifade eden isimler

yapmaktır. eregtei “erkek”, er-e “er, adam”

-lig

Bir şeyin bol olduğunu bildiren isimler yapmaktır.

cimislig “yemişlik, meyve bahçesi” cimis “yemiş”

-lcin

Kuşları, böcekleri ve geometrik şekilleri ifade eden isimler

yapmaktır. temegalcin “yusufcuk böceği” temegen “deve”

gurbalcin “üçgen” gurban “üç”

-mad/-med

Halk topluluklarını ifade eden isimler

yapmaktır. akamad “yaşlı”, aka-a “ağabey”

-mag

Küçültme ifade eder. nagurmag “gölcük”, nagur “göl”

-nçar/-nçer

Akrabalık derecelerinin adlarını ifaden eden isimler yapmaktır.

guçinçar “torunun toru”, guçi “torun”

-sun/-sün

Umumiyetle, önüne getirdiği kelimeyle aynı anlama gelen isimler

yapmaktır. agurasun “ev eşyası, pılıpırtı”, agur-a “ev eşyası”

-tai/-tei

Sahiplik, bir şeyle ilgili olan veya o şeyde bulunanı ifade eden isimleri

yapmaktır. moritai “atlı binici”, morin “at”

-tan/-ten

Topuluk isimleri ve –tai veya –tu ile sona eren kelimelerin çokluğunu

yapmaktır. albatan “nesneler, şeyler” alban “haraç, vergi”

-tu/-tü

Bir şeye sahip olmak veya o şeyde bulunmak ifade eden isimler yapmaktır.

cebsegtü “silahlı”, cebseg “silah”

Fülden İsim Yapma Ekleri

-g

Clauson, ekin Türkçeden Moğolcaya geçmiş olduğunu düşünür.

biçi(h) “yazmak”-*biçiğ* “yazı”

buda(h) “boyamak”- *budag*

“boya”

İsimden Fiil Yapma Ekleri

IA, -IO, -nA, -nO

Clauson’a göre ek Türkçeden Moğolcaya geçmiştir.

acil“iş”-*acilla* “iş yapmak,

çalışmak” *tsewer* “temiz”-*tsewerle*

“temizlemek”

İsim Çekim Ekleri

Türkçede bilindiği gibi isim çekim eklerinin sırası , “çokluk eki+iyilik eki+hal eki” şeklindedir. Moğolcada iyilik eki, hal eklerinden sonra gelmektedir (Ersoy, 2012: 249).

ÇM.*ger+üüd+te+mini* “evlerimde”

Johansen da Türkçede çekim sırasının çokluk eki+iyelik eki+hal eki şeklinde olduğunu belirtmiş. evler + imiz +de

Çokluk Ekleri

Moğolca’daki çokluk ekleri, -UUd, -çUUd, -d, -s, -nAr’dır

ger+üüd>gerüüd “evler”, *Mongol+çuud>Mongolçuud*

“Moğollar” *nohoi+d>nohod*“köpekler”, *em+s>ems* “kadınlar”

Moğolca’daki çokluk eki içerisinde Türkçe’deki -lAr’a en çok benzerlik gösteren ek, -nAr’dır. Bu ek moğolcada insan için kullanılır.

bagş+nar>bagş nar “öğretmenler”

aav+nar/avv nar “babalar”

togooç+nar >togooç nar “aşçılar

Hal Ekleri

Moğolcada sekiz hal eki mevcuttur. Bu ekler içerisinde Türkçeye en yakın olanları ilgi (- n, -i, -in, -iy, -iyn) ve yönelme-bulunma hali (-d, -t) ekleridir.

İlgi Hali

Eej+in> eejin “annenin”, *dalai+n> dalain* “denizin”, *ger+iyn> geriyn* “evin”,
em+iyn> emiyn “ilacın”

Yönelme-Bulunma Hali

ger+t > gert “evde”, *hot+d> hotod* “şehirde”

İsimlerde ve Fiillerde Soru

Moğolcada soru eki uu, yuu, üü, yüü, be, ve’dir. İsimlerde ve fiillerde aynı eki kullanılır. Moğolcanın soru ekleri de Türkçe ile benzerlik gösterir. Soru ekleri Moğolcada da ayrı yazılır. Örnek:

Dorjsuragçuu?

Çi çihrend durtaiyuu?

“Dorjöğrencimi”?

“Sen şekerini sever misin”

Söz dizimi Benzerlikleri

- Moğolca ile Türkçeyi en iyi yaklaştıran unsurlardan biri de cümle yapısındaki ortaklıktır. Altay dillerinin genel özelliklerinden biri olan özne+nesne+yüklem sırası başta olmak üzere bazı kelime grubları ile cümle yapılarındaki benzerlikler de iki dili karşılıklı öğrenmeyi kolaylaştıran unsurlardandır. Aşağıda bazı cümlelerin Moğolcadaki ve Türkçedeki karşılıkları eklerin de koyu yazılmasıyla gösterildi (Ersoy, 2012: 72).

Ta untahaasaa omno şudee ugaadag uu?

Siz uyumadan önce dişlerinizi fırçalar

mısınız? Bi 1995 ond torson– Ben 1995

yılında doğdum

Minii naiz Ankarad surdag – Benim arkadaşım Ankara’da okur.

- Moğolca ve Türkçedeki pek çok temel fiil aldıkları tamlayıcılar bakımından benzerlik gösterir. Bazı temel fiiller, ihtiyaç duydukları tamlayıcı bakımından Moğolca ve Türkçede benzerlik gösterirler. Bununla birlikte farklılık gösteren fiiller de mevcut. Bu bakımdan farklılık gösteren fiiller: bin-(unah) sev (hairlah)
- Sıfat olarak kullanılan bazı kelimelerin karşılaştırmalarının yapıldığı bazı cümlelerde de Türkçe ile Moğolcanın yakınlığı görülmektedir.

Çinii uzeg miniihees sain baina – Senin kalemin benimkiden daha güzel

Tuul gol Selbe goloos urt – Tuul Irmağı, Selbe Irmağın’dan uzundur

Ene şiree ter şireenees tom baina – Bu masa, o masadan büyük

Kelimelerdeki Benzerlikler

Türkçe ve Moğolca arasında çok fazla ortak kelimeler mevcuttur. Aşağıda Feyzi Ersoy’un Doktora tezi olarak çalıştığı Türk-Moğol dil ilişkisi ve Çuvaşça başlıklı çalışmasındaki Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Moğolca ortak kelimeleri göstermektedir.

ÇM. **bal** “bal, nektar, usare” TTR.

ÇM. **höh** mavi, gök mavisi, TTR. **gök**

Zarf

Moğolca'da -a, -e, (yönelme-bulunma) eki *muuhai* “kötü, fena halde” gibi eklendiği kelimeleri tarz zarflarına dönüştüren arkaik bir ek durumundadır. Bu eki Eski Türkçede Kök-Türk, Uygur metinlerde de yönelme-bulunma görevi ile kullanılmaktadır ve Moğolcada olduğu gibi yine zarf yapmaktadır. Belirli isimli zaman ve mekan zarflarına dönüştürmektedir (Korkmaz, 1988: 50).

biri “güney”, *biri+ye biriye* “güneyde”

Türkçe ve Moğolcadaki ortak Sözcüklerin Münasebeti

Cengiz Han'ın liderliğinde Moğollar, XIII. yüzyılda çok büyük güce sahip olmaları ile birlikte anayurtlarından Batı'ya doğru yapmış oldukları büyük fetih hareketinin siyasi ve tarihi sonuçlarının yanı sıra dilsel sonuçları da çok önemli olmuştur ve derinden etkilemiştir (Gül, 2015: 77). Moğolların Batı'ya göçleri neticesinde bugünkü Türkistan, Anadolu, Mısır, Irak, İran, Suriye gibi geniş coğrafyada büyük kültürel etkileşimler de görülmüştür.

XIII. yüzyıldan sonra Moğolcanın Türkçe üzerindeki etkisi daha fazla olmuştur. Moğol fütihat sebebiyle göç eden Türk toplulukların dillerinde Moğolca etkisi daha da fazla olmuştur. Cengiz Han Orta Asya ve Batı Avrasyanın Türkleşmesini sağlamış. Ayrıca var olan etnik-dilsel unsurları yeni oluşumlara dönüştürmüştür. (Ata, 2010: 32). Bu dönemden sonra Türkçenin sözcük varlığı üzerindeki Moğolca etkisi daha da artmıştır.

Moğolca ile Türkçenin söz varlıklarındaki ortak ve benzer kelimeler 1730 tarihli Tabbert Von tarafından belirlenmiş. Söz konusunun benzerliklerin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde G. J. Ramstedt, P. Pelliot, N. N. Poppe ve Z. Gombocz tarafından bir araya getirilmiştir. Şçerbak, iki dil arasındaki ortaya çıkan kelimeler şekillerini oluşturan morfolojik birliklerin çoğunun Türkçe olduğunu düşünmektedir (Şçerbak, 1994: 321).

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE VE MOĞOLCADA ORTAK KELİMELERİN TESPİTİ

Eski Türkçeye ait metinlerdeki Moğolca unsurları tespit edebilmek için tarama yapılan eserlerin başında Türklerden kalma en eski yazıtlardan olan KülTigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adlı yazıtlar gelmektedir. Bu yazıtların sözvarlığı diğer dönemlerle karşılaştırıldığında ne kadar sınırlı kalsa da ilk yazılı metinler olduğu için Türkçenin sözvarlığı tespitinde büyük önem taşımaktadır. Bu yazıtlarla ilgili ilk çalışmaları Thomsen ve Radloff yapmıştır. Türkiye’de ise ilk kez Necib Asım tarafından yayımlanmıştır.²² Necib Asım bu eseri oluştururken Thomsen ve Radloff’un çalışmasından faydalanmıştır.

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhon yazıtları, Göktürkler tarafından yazılmış çok değerli yazıtlarındadır. Bu yazıtlar, Türklerin devlet anlayışı ve yönetimi, kültürel öğeleri, komşuları ile soydaşlarıyla olan ilişkileri ve sosyal yaşantısıyla ilgili önemli bilgileri içermektedir. Orhon yazıtları 8. ci yüzyıl başlarında Johann Von Strahlenberg tarafından bilinmektedir. Yazıtlar, 1889 yılında Rus arkeologlarından N. M. Yadrintsev tarafından Moğolistan’da Orhon vadisi’nde bulunmuşlardır.²³ 1893 yılında Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen ve Rus Türkolog Radloff tarafından eski Türk ‘runik’ yazısını çözmüşlerdir.

Kül Tigin Yazıtı

Bilge Kağan’ın ağzından, kardeşinin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getiren sözlerin yer aldığı ve Kül Tigin’in kahramanlıklarının anlatıldığı bu yazıt, Bilge Kağan tarafından 21 Ağustos 732 tarihinde diktirilmiştir.²⁴ Bilge Kağan’ın Köktürk tarihiyle ilgili bilgiler verdiği bu yazıtta, Bilge Kağan özellikle Çinlilerle olan münasebetler

²² Necib Asım, Orhon Abideleri, 1924

²³ Talat Tekin, Orhon Yazıtları, 1988

²⁴ Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 12

üzerinde durur. Yazıtın yüksekliği 331 cm; kuzey ve güney yüzlerinin genişliği 41cm'dir. Doğu ve batı yüzlerinin genişliği 128 cm'den tepeye doğru 122 cm'ye düşer. Dört cepheli granitten oluşan bu yazıt, 70 cm yüksekliğinde bir kaplumbağa kaidesi üzerine oturtulmuştur. Yazıtın doğu yüzünde 40; kuzey ve güney yüzünde 13 satırlık Köktürk harfli Türkçe metinler bulunmaktadır.²⁵

Bilge Kağan Yazıtı

Bu yazıt, İlderis Kağan'ın oğlu ve Tonyukuk'un damadı olan Bilge Kağan 25 Kasım 734'te ölünce 24 Eylül 735'te, Bilge Kağan'ın oğlu Teñri Kağan tarafından diktirilmiştir.

²⁶ Bu anıtın da büyük bir kısmının hazırlatıcısı Bilge Kağan'dır. Kardeşinin anıtına 1 km mesafede dikilen bu anıtın güney yüzü ve küçük farklılıklarla doğu yüzündeki 2-24. satırlar; Kül Tigin anıtının doğu yüzündeki 1-30. satırlarla aynıdır.²⁷ Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını taş üzerine kazıyan kişi, yeğenleri Yolluğ Tigin'dir. Bu iki yazıtın yazarı, yani olayları anlatan kişisi olan Bilge Kağan, muhtemelen metinleri önceden hazırlamış ve Prens Yolluğ Tigin'e vermiştir. 16 Bilge Kağan'ın kendi ölümünden önce, adına diktirilecek anıt için yazılı metni hazırlatmış olduğu tahmin edilmektedir. Dört cepheli olan anıt mezarın yüksekliği 369 cm, genişliği 122-126 cm'dir. Yazıtın doğu yüzünde 41, kuzey ve güney yüzünde 15 satır yer almaktadır. 17 Bilge Kağan yazıtının bir yüzü Çince, diğer üç yüzü ise Türkçedir. Kül Tigin yazıtıyla karşılaştırıldığında, kullanılan taşın kalitesinden olsa gerek, eser bugün bir hayli yıpranmıştır.

Tonyukuk Yazıtı

Tonyukuk yazıtları, 720-725 yılları arasında Tonyukuk'un bizzat kendisi

²⁵ Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yazıtlarının Bugünkü durumu**, s. 9-12

²⁶ Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, s.133

²⁷ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara, 2010, s.8

tarafından diktirilmiştir. Moğolistan'daki Arhangai ilinin Erdene-Mandal ilçesinin güneybatısında Klemens tarafından 1891 yılında bulunmuştur. Göktürk harfli yazıtlardan oluşan 35 satırlık birinci Tonyukuk yazıtı 217 sm, üzerinde 27 satırı bulunan ikinci yazıtta ise 243 sm yükseklikte bulunmaktadır. Harfler ve işaretler öyle sıranlanmıştır ki Göktürk atını andırmaktadır. ²⁸

Şine Usu Yazıtı

Şine Usu Yazıtı, Arhangai ilinin Khairhan ilçesi ile Bulgan ilinin Saikhan ilçesi sınırlarının, Örgööt isimli bir Dağı'nın güney doğusunda Şine Usu Gölü'nün yakınlarında bulunmaktadır. 1909 yılında G. J. Ramstedt ve S. Pālsi tarafından keşfedilmiştir. Bu yazıt, Ötüken Uygur Kağanlığı döneminin en önemli yazıttır. Mezar alanıyla bağlantılı olarak ikinci Uygur Kağanı El-Etmiş Bilgä Kağan anısına 760 yılında dikilmiştir. Yazıtın giriş kısmında olan kuzey yüzünde 12 satırlık Köktürk harflerle yazılmış metin bulunmaktadır ve atalarının yaşadığı coğrafyayla ilgili bilgiler ve mücadelelerini anlatmaktadır. ²⁹ Bugün, yazıt Ulan Batur'da korunmaktadır.³⁰

Tariat Yazıtı

Tariat Yazıtı, Moğolistan'ın Arhangay ilinin Doloon Mod bölgesindeki Terhiin Tsagaan Irmağı'nın yakınlarında bulunan Orhun alfabesi ile yazılan Uygur yazıtlarıdır. Yazıt 1956 yılında Moğol arkeolog Ts. Dorjsüren tarafından keşfedilmiştir. 1969 ve 1970'teki araştırmalarda yazıtın başka parçaları da keşfedilmiştir. Tariat Yazıtı'nı 753-756 yıllarında dikilmiştir. ³¹ Parça parçayla bulunmuş bu yazıtı uzun bir süre sonra Moğolistan Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır. Birinci parçasını Moğol-Sovyet bilim heyeti tarafından 1969 yılında bulunmuştur.

²⁸ Cengiz Alyılmaz, **a.g.e.**, s. 179

²⁹ Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından**, Belen Yayıncılık Matbaacılık Yay., Ankara, 2009, s. 201

³⁰ Volker Rybatzki, **a. g. m.**, s. 65

³¹ **a. g. m.**, s. 65

Tes Yazıtı

S.G. Klyashtorni, S. Kharjaubai ve Ortak Sovyet-Moğol Tarih ve Kültür Heyeti Epigrafi grubu, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Kh vs g l (Huvsgul) Aymak'ındaki Tes Irmağı (Tesiyn gol)'nın yukarı mecrasında Türk Runik harfli yazıtlarla kaplı bir anıt parçası buldu. Kızıl renkli, dikdörtgen granit bloktan ibaret olan bu anıt, daha büyük bir anıtın alt kısmıdır. Anıt parçasının uzunluğu 86 cm.; iki geniş yüzünün eni 32 cm., iki dar yüzünün eni de 22 cm'dir. Dört yüzü de yazıtla kaplanmıştır. Geniş yüzlerinde 6'şar, dar yüzlerinde ise 5'er satır vardır, fakat yazıtın iki satırı tamamen kaybolmuştur. Yazıtın korunan kısmının uzunluğu 76 cm .'dir. Satırlar oyuk çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Runik harflerin yüksekliği 3,5-4 cm 'dir. Harfler, Terhin (Taryat) ve şine Usu yazıtlarındaki harfler gibi hakkedilmiştir, yani onların şekilleri hemen hemen aynıdır. Tes yazıtı, ilk kez S. Kharjaubai tarafından yayımlanmıştır. Kharjaubai'ın makalesi, Runik harfli metnin el yapımı bir kopyasını, Latin ve Kiril harfleriyle yazı çevrimlerini, Kazakça, Klasik Moğolca, Halha (Modem Moğolca) ve Rusça'ya tercümelerini içerir.³³

Irk Bitig

Irk Bitig 9. yüzyıla ait falcılık ile ilgili bir eseridir. Eski Türk runik yazısı ile yazılmış Eski Türkçe yapıttır. Bu fal kitabı Stein tarafından Doğu Türkistan'da Bin Buda Mağaraları'nda bulunmuştur. Irk (fal), Bitig (kitap) anlamına gelmektedir. Irk Bitig'in orijinal nüshası Londra'da British Museum'da 8212 numara ile saklanmaktadır.

³² Osman Mert, **a. g. e.**, s.142

³³ Talat Tekin, **Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not**, s. 389

İrk Bitig üzerine çalışan W. Thomsen, Malov, W. Bang, S. R. Clauson, J. Hamilton, Orkun, Talat Tekin, gibi birçok Türkolog eserdeki çeşitli sorunlar üzerine araştırma yapmışlardır. İlk çalışmasını 1912 yılında Vilhelm Thomsen tarafından yürütülmüştür. Türkiye tarafından Hüseyin Namuk Orkun, kitabın Türkçe tercümesi üzerine çalışmıştır.

Altun Yaruk sudurdan “Aç Bars” hikayesi

Bu eser masal türünden kadul edilebilir. Altun Yaruk Sudur 10 kitaptan oluşur ve 10. kitap Aç Bars Hikayesidir. Prof. Dr. Mehmet Ölmez’in danışmanlığında Zemire Gulcalı tarafından 2013 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu Sudur, Rus Türkoloğu Sergey Malov tarafından (1880-1957) Çin’in Gansu bölgesinde, Suzhou şehri yakınındaki Wenghugou adlı küçük bir köyün yakınında, Budistlere ait bir tapınakta bulunmuştur. Eser 8. yüzyılda Yi Jing tarafından Çinceye, sonra 11. yüzyıl başlarında, Çincesinden Uyгурcaya, Şingko Şeli tarafından çevrilmiştir.³⁴ Moğolca olarak XIII. yüzyıl ve ondan önceki dönemde ilk defa Altun Yaruk’un Moğol Diline çevrildiği düşünülmektedir.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü

James Hamilton’un Türkoloji araştırma açısından büyük bir önem taşıyan İyi ve Kötü Prens Öyküsü adlı eser Paul Pelliot tarafından 1908 yılında Çin’deki Duhuang Mağarasında bulunmuş ve X. yüzyılda yazılmıştır. Bu elyazma Pari’te Bibliotheque Nationale’de Pelliot (hinois) 3509 kayıt numaralı olarak saklanmaktadır. 20 yapraktan oluşmaktadır ve yedi, sekiz satırlık olup önlü arkalı seksen sayfa bulunmaktadır.

Huastuanift (Tövbe Duası)

³⁴ Zemire Gulcalı, Eski Uyğurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikayesi, TDK Yay., Ankara, 2015

Huastuanift, 1906 yılında Stein tarafından Turfan bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunmuştur. Eser üzerinde ilk çalışmayı Radloff yapmıştır. Türkiye’de ilk Türkçe çevirisi ise 1941 yılında Süleyman Himran tarafından yapılmıştır (Dr. Stein’s Turkish Khuastunaniift from Tun–Huang). Manihaist Uygur metinlerinden “Uygurların Tövbe Duası” olarak bilinen Huastuanift’in karşılaştırmalı metin yayımıdır. Eser, Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ yöneticiliğinde Betül ÖZBAY tarafından 2008 yılında hazırlanan lisans bitirme tezinin genişletilmiş ve yeni yayımlarla desteklenmiş biçimidir.³⁵

Dasakarmapathavadanamalı

Daśakarmapathāvadānamālā (DKPAM) eser, ELMALI’nın Marmara Üniversitesinde Mesut ŞEN danışmanlığında hazırladığı on bölümden oluşan çalışma, doktora tezine (2009) dayanmaktadır. DKPAM’ye ait belgeler ilk kez Müller tarafından hazırlanan Uigurica serisinde yayınlanmıştır. Yayınlanan bu belgeler hakkında da Arat, Bang, Gabain, Himran, Shimin, Klimkeit, Laut, Wilkensi gibi isimler de pek çok çalışma yapmıştır. Daśakarmapathāvadānamālā, Budist Uygur yazılı belgelerinin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, çeviri bir eserdir. Eserin tam adı Daśakarmapathāvadānamālā ‘On (Kötü) Davranış Yollarının Zincirleme Hikâyesi’ anlamına gelir ve bu eser Budizmin Sanskritçe adıyla Vaibhāṣika okuluna ait bir dindersi kitabı mahiyetindedir.³⁶

³⁵ Betül Özbay, **Huastuanift** (Manihaist Uygurların Tövbe Duası), TDK Yay., Ankara, 2019

³⁶ Zeynep Bayar, **a. g. m.**, s.22

TARİHÎ METİNLERDEKİ ORTAK SÖZCÜKLER

Adaş - “ ahitleşen, dostlaşan kimse” Räsänen, Türkçe *adaş*:‘arkadaş, eş‘yakın arkadaş’ kelimesini Moğolca *adali*:‘aynı, benzer’ kelimesiyle birleştirmiştir. Tekin, Eski Türkçeden beri kullanılan *adaş*: *comrade, friend, equal*,kelimesinin Moğolca *adali*: ‘eşit, benzer, andırma, benzer’, kelimeleriyle ortak olduğunu söyler (Tekin, 1996: 248). Halha Moğolcasıyla *adil* olarak kullanılmaktadır.

Ala - “rengarenk giysi” kelimesinin Eski Türkçeden beri kullanıldığını ifade ederek Türk ve Moğol dillerinin ortak sözcüklerinden biri olduğu görüşüne katılır (KBS: 61). Tumurtogoo, Moğolca *алаг: өөр өөр өнгө хослосон* ‘çeşit çeşit renkler karışımı’ kelimesinin tarihî Moğolca metinlerde sıkça kullanıldığını dile getirir. Türk ve Moğol dillerinde bu sözcüğün ortak olduğunu ifade eder. (MES: 17).

Alp - “yiğit, yürekli, cesur” Clauson, sözcüğün bazı Türk dillerinde bulunan *alpavut/alpawut* şekliyle XIX. yüzyılda Moğolcadan Türkçeye ödünçlendiğini iddia etmektedir (ED: 127). Moğolcada Yuan İmparatorluğu döneminde halk tarafından devlete verilen vergi anlamında kullanılırken, günümüz Moğolcasında devlet için yapılan işler anlamında kullanılır (MES: 17).

Altun - Räsänen, Türkçe *altun*: *gold* ‘altın’ Moğolca *altan*: *altın* şekillerini birleştirir. Eren, kelimenin kökenini açık olarak bilinmediğini ve kökeniyle ilgili oldukça zengin görüşler bulunduğunu söyler. Eski Türkçe *altun* ve Moğolca *altan* biçimlerinin buradan türediğini ileri sürer. Bazı araştırmacılar, açıklamalara katılmazken bazıları ise Yakutçada ‘bakır’ anlamında kullanılan *altan* biçiminin Moğolcadan alındığını belirtirler.

Amrak - “şefkat, sevgi” Poppe, Eski Türkçe *amaraq*: *beloved* ‘sevgili’ kelimesinin Moğolcaya Türkçeden girmiş erken ödünçlemelerinden biri olduğu kanaatindedir. (Poppe, 1965: 158). Clauson, Türkçe *amrak* kelimesinin *amra*:- fiilinden türediğini ifade eder. Moğolcada dinlenmek, rahatlamak anlamında *amra*- fiili bulunur. Moğolca “*amaray*” kelimesi, *амар* |*amu-r*| kökünden türetilmiştir. Moğolca *амараг /amaray/*: *домно; хайрм* ‘yakın; sevgili’ kelimesi, ilk zamalarda annenin çocuğuna hitap etmek için kullandığı bir söz iken zaman içerisinde birbirini sevenlerin ‘sevgili, yakın’ anlamıyla kullandıkları söz hâline dönüşmüştür (MES: 21). Ancak Moğolca *amarax, amuraq* biçimleri Türkçeden ödünç alınmıştır. Bu sözcüklerin bazı modern Türk dillerindeki türevleri ise Moğolcadan

geri ödünçlemelerdir (EDAL: 298-299).

Amranmak - “sevmek, aşık olmak” Moğolca’da kullanılmaya devam etmektedir. Ama “sevgi,aşk” anlamını kaybederek, modern edebi diline cinsel ilişkiyi ifade etmek için kullanılan fiil olarak yerleşmiştir.

Anda - “ant içmek, yemin” Tumurtogoo, Moğolca *анд /anda/*: *тангарагласан нөхөр, найз нөхөр* “ant içmiş arkadaşlar; dost”, kelimesini Türkçe *and*: ‘yemin’ kelimesiyle karşılaştırmıştır (MES: 26). Bu kelime, proto-Türkçede “*ānt*”, proto-Moğolcada “*anda*”, biçimlerinde. Kelimenin Türkçe ve Moğolcadaki biçimlerinin birbirlerinden alıntı olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.

Arıġ - “arısız, şeytan”, Poppe, Orta Moğolcadaki Türkçe ödünç kelimeler hakkındaki makalesinde Moğolca *arag* sözcüğünün Türkçe *ariy*: *clean* kelimesinden geldiğini belirtmiş (Poppe, 1955: 38). Modern Moğolcada *ариун*: *буртаггүй, цэвэр, ариун цэвэр* ‘pisliksiz, temiz, saf’ (MS: 52).

Arslan - Clauson, *arslan*: *lion* kelimesinin çok eski zamanlarda Türkçeden Moğolcaya *arslan/arsalan* biçiminde geçtiğini söyler (ED: 238). Tumurtogoo, kelimenin Farsça *arslān*’dan Türkçeye *arslan* şeklinde geçtiğini ve ardından bu kelimenin Türkçeden Moğolcaya *arslan* biçimiyle alındığını ifade eder (MES: 30).

Asıġ - Clauson, *asıġ*: *profit, advantage* ‘yarar, fayda’ kelimesinin Türkçeden Moğolcaya *aşıġ* şekliyle geçmiş bir alıntı olabileceği kanaatindedir. Kuzeydoğu Tuvacada bulunan *ajık* şekli ise Moğolcadan tekrar Türkçeye geri alınmıştır (ED: 244). Tumurtogoo, ise Moğolca *ауууз /asiy/*: *олз, орлого* ‘buluntu, kazanç’ kelimesini, Türkçe *asîy* kelimesiyle karşılaştırır (MES: 34).

Asra - “büyütmek, korumak, himaye etmek” Moğolca *asara(h)* 13. yüzyılın ilk yarısından sonra Türkçeye geçmiştir. KM. *asara*: “ sevecan, yetiştirmek, beslemek” anlamına gelmektedir. Moğolca *asara*’-nın aslında Türkçe *aş* ‘yemek’ sözcüğünden geldiği ve Türkçe kökenli bir sözcük olduğu incelenmiştir (Ölmez, 2007b)

Av - Tumurtogoo, Moğolca *ав /aba/*: *хоморголон зөрөөлөх; ан ав* ‘toplu olarak avlamak; “av” kelimesini, Türkçe *aw* ile karşılaştırır. Kelimeden *çin* ekiyle türetilmiş olan *aba-çin* kelimesinin Moğolca yazılmış bazı tarihî vesikalarda bulunduğunu ifade eder. Sonradan Moğolcada isimden fiil yapan *-la* ekiyle *авла |aba-la|* ‘avlamak’ fiili türetilmiş bu fiilden de *авлагчин |aba-la-γçin|* ‘borç toplanan biri’ sözcüğü yapılmıştır (MES: 9).

Bars - Poppe, Moğolcadaki *baras-bars-bar*: *tiger* sözcüğünün Eski ve Orta Türkçedeki *bars* biçiminden geldiğini düşünür (Poppe, 1955: 38). Tumurtogoo, Farsça *pārs*’tan Uygurcaya *bars* biçiminde geçen kelimenin Uygurcadan Moğolcaya *барс* /*bar*/ biçiminde alınmış olduğunu ileri sürer (MES: 43).

Bay - Tumurtogoo, Moğolca *баян* |*bayan*|: *элбэг, дүүрэн* ‘varlıklı, dolu dolu’ kelimesini, Türkçe *bajan*: *богатый* ‘zengin’ kelimesiyle karşılaştırır. Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde halk tarafından bazı insanların varlıklı ve zengin olduğunu belirtmek üzere unvan olarak bu kelimenin kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (MES: 44).

Biçin - Clauson, Doerfer ve (ED: 295) Mehmet Ölmez (1997: 179) gibi bilim adamları Türkçeden Moğolcaya geçtiğini düşünürken Poppe, Ligeti ve Şervazide gibi bazı bilim adamları ise Moğolcadan Türkçeye geçtiğini ileri sürerler. Bu bilgileri göz önüne alan Han Woo Choi kelimenin aslının Çince olduğunu düşünmektedir. On iki hayvanlı Türk takviminde yer alan dokuzuncu hayvanın ismi anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Bilig – MO. bilig: bilge “zeka, akıl” anlamlarıyla kullanılmaktadır. DLT. “akıl, bilgi, hikmet” anlamına gelmektedir.

Biti - Eski Türkçe *biti*:- *yazmak* fiili türemiş ve sonradan *biçi*- şeklinde Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Tumurtogoo, Moğolca *бич*- |*biçi*|: *үсгээр тэмдгэлэх* ‘yazmak’ kelimesini, Mançuca *biçi*: *nucamь* ‘yazmak’ kelimesiyle birleştirir.

Bitig - Tekin, Çince *pi* < *pyit* kökünden Türkçeye geçmiş olan *bir/biir*: *yazı fırçası* kelimesinden türemiş *biti*- fiiline -*g* eki getirilerek türetilen Türkçe *bitig* kelimesinin *biçig*şekliyle Moğolcaya geçtiğini belirtir. Kelime, Eski Anadolu Türkçesinde *biti*: *yazılı şey, mektup, defter* anlamlarında uzun süre kullanılmış olduğu gibi bugün de bazı Anadolu ağzlarında mektup, defter, kitap, muska anlamlarıyla yaşamaktadır.

Bodi - Skr. bodhi “vakıf olmak, aydınlanmak” Moğolca anlamıyla tanrıya ulaşmak yolu ve geleneğidir.

Bodisavat - Skr. bodhisattvah, Aydınlanmanın son aşamasındaki Buddist, Buddhalıktan bir önceki aşama.

Bor - Poppe, Moğolcadaki Türkçe ödünç kelimeler üzerine hazırladığı makalesinde Orta

Türkçe ve Kumanca *bor* ‘şarap’ kelimesinin Moğolcaya *bor* şeklinde geçtiğini dile getirir. Tumurtogoo, Moğolca *бop /bor/*: *᠔apc* ‘şarap’ kelimesini Türkçe *bor* kelimesiyle karşılaştırır (MES: 51). Türk dilinin tarihî belgelerinde daha doğrusu VIII. yüzyıla ait Uygur dilli metinlerden itibaren birkaç eski vesikada karşılaşılan bu kelimeye çağdaş Türkçede rastlanmaz. Modern Moğolcada ise kelime, *бop ᠔apc /bor şarap/* ifadesindedir.

Bökse - “karın” kadının göğsü ile boynu arasındaki gerdanlık takılan yeri. (Gülensoy, 1974: 240) Moğolcanın etkisinde kalmış olarak tüm Türk dillerinde “vücudun arka kısmı” anlamına gelip ortaklaşan unsurdur. Şçerbak’a göre bu kelime Moğol yazı dilinde “*bögsen’in*” Türkçe kaynaklı olduğunu söylemektedir.

Bugday - “buğday” Mo. buuday , XIII. yüzyıla ait Budist Uygur metinlerinde rastlanmaktadır. Tumurtogoo, bu kelimeyi Türkçeden Moğolcaya geçtiğini ifade eder (MES: 60-61).

Bulung - “köşe, aç, uç, yan, taraf, cihet” MO. bulung: ‘bulan’, DLT’de bulung maddesinde; “köşe, bucak, zaviye” anlamlarında geçmiştir. Hüseyin Namık Orkun ise Irk Bitig’de geçen bulun sözcüğünü “kenar” anlamıyla yorumlanır.

Burhan - “Buda, tanrı” Budist dine mensup , hiçbir kötülük etmeyen, bütün bilgiye ulaşmış, aziz ve kutsal bir kişi. Skr. Budhha ‘burhan’, “yaradan, halik, şaman, tanrı, ilâh” (Caferoğlu, 1993: 36). Türk Dillerine Çince den girmiş olup Budizm’in en büyük tanrısı ifade etmektedir.

Buyan - Skr. punya “iyi davranış, sevap, iyi amel, saadet, mut” Budist dininin en önemli bir terimidir. Her iki dile ödünç alınmış ve tam anlamını çıkartmak için yanında her iki dilde farklı fiiller kullanılmıştır.

Çeçek - “çiçek” Mo. tsetseg. Tumurtogoo, bu kelimeyi Türk Moğol dillerinin ortak unsur olarak değerlendirmiştir (MES: 339).

Çerig - “asker” Mo. tsereg. Eski bir dönemde Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Tumurtogoo, tsereg “asker, savaşçı” kelimesini iki dilin ortak olduğunu ifade etmektedir (MES: 339).

Eke - anne. Türkçe *ana* sözcüğüne karşılık olarak Moğolca *eke* verilmiştir. Moğolca

eserlerde de kelime yazılışı ile *eke* şeklinde geçmektedir.

El - “halk, devlet, ülke” MO. el: ulus, göçmen aymakları, Altay Dil Ailesi açısından bu kelime *il-äl*, diye kelimenin çoğu Türkçe’de ulus, halk, boy birliği anlamındadır. Moğol Kağanların XIII. yüzyılın ortalarında Fars’ta kurduğu ülkesini İl Hant ulus diye adlandırılmıştır (MES: 13).

Em - “ilaç” Mo.em Hastalıkları iyileştirmek için veya kötülükleri yatıştırmak için kullanılan terimdir.

Emgek - “kötü sağlık, hastalık, keder, üzüntü” Herhangi canlı varlığın vücudunda olan ağrılık ve hastalık dışında “acı” ızdırap, zahmet anlamları da vardır. MO.emgeg. Bu sözcükten de her iki dilde yeni isim, fiil ve sıfat türetilerek kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde emgenmek “ızdırap çekmek”, emgellik “acılı, sefil, ızdıraplı”, emgetmeksiz “acısız, eziyetsiz” gibi yeni sözcükler geçmiştir. Ama Moğolca şimdi de kullanılan emgegreh “hasta olmak, acı içinde olmak”, emgegsihü “hasta olduğunu fark etmek”, emgegtey “hasta olan, acı çeken, dert içinde olan”, gibi sözcükler mevcuttur. Ama Moğolca’da daha çok “hasta” anlamında kullanıldığı için anlamı kaymış durumundadır.

Er - Gabain, Räsänen ve Tumurtogoo vb., gibi bilim insanları Türkçe *er* Moğolca *эр* /*ere*/ biçimleriyle karşılaştırmıştır (MES: 367-368). Türkçede *er*, Moğolcada *ere* biçimindedir. Türkçede *er* kelimesi ilk başta insan anlamında kullanılıyordu ve daha sonradan anlamı özelleşerek insanların sadece erkek yani dişi olmayanlar için kullanılan isim olmuştur. Bütün Türk dillerinde hala devam etmektedir.

Erdem - “bilgili” Tarihî Moğol dilli metinlerde *эрдэм* |*erdem*|: *эзэмисэн мэдлэг, чадвар* biçiminde rastlanan kelimeyi Türk dillerinde *erdäm*, *erdem* biçiminde olan kelimesiyle karşılaştırmaktadır (MES: 368). Türkçeden Moğolcaya erken ödünçlemelerindendir.

Erdini - “değerli taş, mücevher” Her iki dile aynı anlamla kullanılmıştır. Moğol Budist kültüründe su damlası şeklinde gösterilmektedir.

Erklig - “kuvvetli, güçlü, güç, özgür”, Altun Yaruk’ta “erklig” güçlü anlamını vermektedir. Moğolca’da da aynı anlamında kullanılmaktadır.

Esen - Türkçe *esen* ve Moğolca *esen* kelimeleri birbirinden geçtiğinden daha çok ortak

kelimelerdir ve hem yazılışı hem de anlamı da birbirlerine denk gelmektedir. Doerfer, Krause gibi alimleri Farsça *āsān* kelimesinden, Türkçeye geçtiğini söylemektedir. Räsänen, tarihî türk dilli metinlerde genellikle *āsān* ve nadiren *asan* biçiminde bulunan ‘sağlıklı’, ‘rahat’ kelimesi Türkçeden Moğolcaya *esen* ‘sağlıklı’, ‘sağ, sağlam’ biçiminde geçtiğini söylemiştir. Tumurtogoo, *эсэн /esen/*: *эргүүл энх, энх эсэн* ‘salim, sağlık’ kelimesini Türkçe *esān* kelimesiyle sık sık karşılaştırıldığını söylemiştir (MES: 370).

İrbiş(ç) - “panter” Mo. irves, “irbis” Türkçeden alınarak son sesteki ç Moğolcada s olarak karşılaşmaktadır.

Kagan - “han, hakan, kağan, hükümdar”. Moğol ve Türk devletlerinde hükümdarlar tarafından kullanılan unvanlardandır. Kağan kelimesinin okunuşundan dolayı Moğolca Kaan kelimesi de Türkçeye girmiştir. Moğolca’da sözcük iki ayrı şekilde kullanılmaktadır. “qagan”şekli tüm devletin tahtında oturan kişidir. Ama “qan” şekli bir devleti oluşturan diğer boy ya da ülkelerin başında olan kişidir.

Kamağ-Kamuğ - “bütün, tam, hepsi, toplam” TT’inde “kamu” şeklini bulmuştur. Tumurtogoo’a göre Cengiz’in önceki dönemindeki Moğol ulusu’nu *Kamag Mongol* diye adlandırılmaktadır. *Kamag Moğol Ulusu’nu* Kubilay Kağan liderliğinde yönetilmektedir (MES: 288).

Kara - Tarihî Türk dilli metinlerde sıkça geçen *kara*: *black* ‘siyah, kara’ kelimesi Türkçeden Moğolca, Farsça gibi komşu dillere geçmiştir. Moğolca *xap |qara|*: beyazın zıt rengi kelimesini Tumurtogoo, Türk dillerinde bulunan *kara* ve Mançuca *karā* kelimeleriyle karşılaştırıldığını söylemiştir (MES: 290).

Katıg - Tarihî Türk dilli metinlerde *kat-*: *to be hard, firm, tough* ‘katı, sert ve sağlam olmak’ nadir geçmektedir. Bazı modern Türk dillerinde bulunan bu fiil Moğolcaya *kata-* biçiminde geçmiştir (ED: 595). Bu fiilden *katıg*: *hard, firm, tough* ‘sert, zor, sağlam’ kelimesi türemiştir. Clauson, *kat-* fiili Moğolcaya geçmiş olduğundan söz etmiş olsa da *katıg*: kelimesinin Moğolcada bulunduğu hakkında bilgi vermemiştir. Bütün Modern Türk dillerinde *kattıg* /*katı*/ *kattı*/ *kattu* biçimlerinde yaşamaktadır (ED: 597). Tumurtogoo, *xamyy /qatayul/* <[*qata-γu*]: yumuşağın zıt anlamı kelimesini Moğolca bir kelime olarak değerlendirmiş ve *qatayuji-*, *qatayuliy*, *qatayurqa-* gibi kelimeler türemiş

olduğunu dile getirmiştir (MES: 293).

Katun - Clauson, *xa:tun: lady* ‘kadın’ kelimesinin Soğdca *xwat’yn (xwatēn)* kelimesinden alınmış olduğunu söylemiştir. Soğdçada *xwt’y* hükümdar ve *xwt’y* hükümdarın karısı anlamlarındadır. Etimolojik olarak *xağan/xan* kelimesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (ED: 602). Tarihî Moğol dilli, metinlerde rastlanan *xaman |qatu-n|:язгууртан дээдэсийн гэрлүй*‘ soylu, asilzade birinin karısı’ kelimesi Türkçe *xatun* ve Mançuca *katun* kelimeleriyle karşılaştırılmaktadır (MES: 292).

Kem - huzun, sıkıntı; hastalık < Moğ. *gem*‘rahatsız, hasta’ Tumurtogoo, bu kelimenin *gemši /gem-ši/, gemtü /gem-te/*, kökünden gelip türediğini söylenmiştir (MES: 86).

Kir - etimolojik sözlüklerde kelimenin Türkçe olduğu söylenmiştir. KM. *gkir* şeklinde ve ayıp, kusur, leke, anlamına gelmektedir. (Lessing, 2003: 625).

Kıçig - “küçük, ufak tefek, ufak, az Mo. “cicig” Modern Türkçesinde “küçük” biçiminde yaşayan bu sözcük diğer Türk lehçelerine de çeşitli biçimiyle rastlanmaktadır (Gülensoy, 2009: 2).

Kon - Kelime Türkçeden Moğolcaya *koni(n)* biçiminde geçmiştir. Tumurtogoo, Moğolca *хони |qoni| < [qoi-ni]*: koyun kelimesini Türk dillerinde *koi*, Uyg. *qoy* ve Mançuca *konin* biçimlerinde olan kelimeleriyle sık sık karşılaştırıldığını söylemiştir. Moğolcanın en eski yazılı metinlerinden beri kullanılan bu kelime hem sürü hâlinde olan hayvan anlamında hem de on iki hayvan takviminin biri olarak kullanılmaktadır (MES: 300).

Kök - “mavi” gökyüzü anlamında ve gökyüzünün rengi olan mavi, koyu mavi, mavi gri ve yeşil renginin türlerini ifade etmektedir. Bu anlamlarında bazı Kuzey Doğu Türk dillerinde Moğolcadan geri ödünç olan *teŋri* kelimesi kullanılırken diğer bütün Türk dillerinde *kö:kkelimesi* bazı ses değişiklikleriyle hem gökyüzü hem de mavi tür renk anlamlarıyla yaşamaktadır (ED: 708). Tumurtogoo, Moğolca *xəx /köke/*: bulutsuz, açık gökyüzü rengi kelimesini Türkçe *kök*, Uyg. *kök*, Man. *kükü* kelimeleriyle karşılaştırıldığını söylemiştir (MES: 309-310).

Kut - üstünlük, saygınlık, itibar, koruyucu melek, yaşam sıvısı, yararlı güç, yararlı su

Küç - “güç, küvvet”, Her iki dil çok sıklıkla kullanılmış sıfattır. TT’de k>g değişimi vardır. Ama Moğolca’da k>h olmuştur.

Kün - “çocuk, oğul, bebek” Klasik Moğolcada *keüked* şeklinde yazılarak Modern Moğolcada *hüühed* olup çocuk anlamında kullanılmaktadır (Gül, 2016: 161).

Mengü - KM. möngke: “edebi, sonsuz” Göktürk yazıtlarında “bengü” olarak geçmektedir. Biçimi “b” olup farklı lehçelerde b>m değişimi görülmüştür. Moğolca’da sözcük aynı anlamında kullanılmaktadır.

Lenhua - KM. lingqu-a /linhua/ “lotus çiçeği, Su Nilüferi” Çin. lien-hua /lian-hua/ sözcükten Türkçe ve Moğolcaya geçmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde sözcük kullanılmaktadır; ama Moğolcada kullanımı devam etmektedir.

Luu - “ejderha” Mo. luu ay takvimine göre 12 hayvanlı bir takvim olarak geçmektedir (MES: 152).

Nom - Sogd. nom “din öğretisi, kanun” Eski Uygur Türkçesi ve Moğolca’da bu sözcük o kadar sıklıkla kullanılmış ki her iki dilde “nom+la+mak” fiilini türeterek kullanımını attırmıştır. Bunun dışında “nom” isim gövdesine “-cl” meslek ekini getirerek “nomçi” yani “bilgili, erdemli insan , hoca” anlamında da sözcük türetilip kullanılmışlardır.

Nirvan - Skr. nervān “nirvana, değersiz bir sükunet” Budizmde her türlü isteklerden, duygulanımlardan tutkulardan ve kötülüklerden arınıp mükemmel ve mutlu bir dünyada yeniden doğma olayı “nirvana erişme” denmektedir (MES: 180).

Ordo- ‘saray, orda’ Sosyetelerin yaşadığı sarayını ordo/ordu denmektedir.

Orun - “devlet, ulus, yer, mahal, mesken”. Hem Yeni Uygur Türkçesi’nde hem de Modern Moğolca’da kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi’nde “yer” sözcüğü ile beraber “yer orun” olarak ikileme şeklinde kullanılmaktaydı. Bunun dışında bir şeyin bulunduğu veya yaşandığı “yer, makam” anlamını da verir. Bugün, her iki dilde mevcut olarak kullanılmaktadır.

Sab - “konuşma, söz, sav” Moğolca ödünçmelerinden biridir. Tumurtogoo, Tibet bir harf olarak açıklanmıştır.

Sansar - “dünya, yeryüzü, doğum-ölüm döngüsü” Uygurca *sansar*, Skr. *samsāra* ‘dönen dünya’ ve erken Hindistan’da durmadan değişen dünya yolunu *sansar* diye adlandırılmıştır (MES: 222).

Sürüg - “sürülen bir şey” anlamında, ancak daha çok koyun sürüsü veya diğer küçük baş hayvların sürüsüne denilir (ED: 850). Moğolcada *сүрүг* “sürüg” her hangi hayvanların kendi türleriyle dolu hâlinde olması (MS: 497).

Tag - “dağ, dağ silsilesi, sıradağ” Çağdaş Moğolcası’nda dik ve yüksek geçidi böylece adlandırılmaya başlamıştır (MES: 243).

Tamır - “damar”

Tamu -Tumurtogoo, Moğolca *там* |*tamu*|: *муу заяатны төрөх орон* ‘cehennem: Budizmde günah işleyen insalar sıcak *tamu* ve soğuk *tamu*’nun herhangi birinde doğar diye inanılır’ kelimesi ilk Soğdcadan Uygurcaya sonradan Uygurcadan Moğolcaya geçmiş olduğunu söylemiştir (Tumurtogoo, 2018: 245). Räsänen de aynı şekilde kelimenin Soğdcadan *tywm* (*tamu*)‘cehennem’ Türkçeye geçmiş olduğunu söylemiştir.

Taluy - deniz, göl < Moğ. *dalay* Lessing 224a. taluy’un talay (ve dalay)’a dönüşmesi ve başka türlü bir benzeşme ileri gelmiştir. Moğolca “toluy” biçimi “toli-ayna” sözcüğünü vermiş olabilir (TMEN: 143). Sözcük MGT’de de “okyanus” anlamında dalai şeklinde geçmektedir: *cijiqasun bolju tenggis dalai-tur oro*’asu “balık olarak deniz ve okyanusa girerse” (Rachewiltz, 1972: 109). Clauson, ET *taluy* sözcüğünün dalay haliyle Moğolcada eski bir alıntı olduğunu anlatmıştır (Clauson, 1972: 502b).

Tavar - “davar, mal, ticaret eşyası” Clauson’a göre başlangıçta “çiftlik hayvanları” anlamını ifade etmektedir ve erken tarihlerden beri Türk toplumunda ticari malları ‘tavar’ olarak adlandırılmaktadır. Bugün Modern Moğolcasında da ‘ed tavar’ olarak kullanılmaktadır.

Tarkan - “Türkçede erkek adı, unvan”, Moğ. darhan: esnaf, büyük, meşhur. Clauson, ET *tarkan* sözcüğünün *darhan* biçimiyle Moğolcadaki eski alıntılardan biri olarak bulunduğunu yazar. Cengiz Han döneminde devlet adına kahramanlık ve faydalı işlerde bulunmuş insana Cengiz Han’ın Ulu soyu tarafından verilen unvandır.

Temir - Sertkaya, kelimenin Türk ve Moğol dillerindeki ortak sözcüklerden biri olduğunu dile getirir (Sertkaya, 1992: 267). Tumurtogoo, Moğolca tarihî metinlerde ve günümüz Moğolcasında kullanılan *төмөр* /*temür*/: *хүнд метал* ‘ağır metal’ kelimeleri Türk dillerindeki *tâmir*/*tâmür* kelimesiyle sık sık karşılaştırıldığını ifade eder (MES: 254). Türk dillerinde *temir*, *demir* biçimleriyle mevcut bulunan *temir* (*d-*): *iron* ‘demir’ kelimesi Türkçeden Moğolca ve Farsça başta olmak üzere birkaç yabancı dile de geçmiştir (ED: 508).

Tengri - Clauson, tarihte Hsiun-nu olarak geçenlerin dilinde kullanılan çok eski bir Türk kelimesi olarak değerlendirmiştir. Moğolcadaki Türkçe erken ödünçlemelerindendir. Tumurtogoo, *тэнгэр* |*tenggeri/tngri*/: *дугаажин, бурхан*, *gözyüzü* ‘cennet, tanrı, kozmonot’ kelimesinin Eski Türkçe *tāgri/tāngri* biçimleriyle karşılaştırıldığını söylemiştir (MES: 261).

Tigin - prens, tekin

Toli - “bir şeyin çevresi, etrafı, ayna” Mo. *toli*

Tug - Moğolcada *tug* sözcüğü “bayrak, sancak; alem, manşet ve başlık” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 2003: 1292). Eski Türkçede *tuğ* sözcüğü iki farklı anlama gelmekteydi; bunlardan ilki sancak, bir diğeri ise davul anlamına gelmektedir.

Törü - “kanun, yasa, hükümet, devlet”, MGT. *töre* “kanun, yasa” DLT. *törü* “düzen, nizam, adet, görenek”, MO. *töre* “siyaset”. Moğolca’da birçok sözcükler ile birlikte kullanılan isim haline gelmiştir. Tek kullanıldığı zaman yanına yardımcı fiil alarak anlamını tamamlar. Örneğin: *төрд гарax* (*törd garah*) – yüksek rütbede devlet memuru olmak, *улс төр* (*ulus törü*) – siyaset

Tümen - “on bin, pek çok”, DLT. *tümen*: “çok (*kesir*)”, *Tümen* kelimesi Büyük Moğol

İmparatorluğu’ndan doğan Çağatay, Altın Orda ve İlhanlı devletlerine de geçmiştir. Clauson, Türklerin tümen kelimesini ödünç aldığını söyler. Clauson’a göre benzer bir sebeple bin kelimesi de bir ödünçlemedir. Çok eski tarihlerde Moğolca’ya geçtiği anlaşılan tümen kelimesine 1240’ta yazılan Moğollar’ın Gizli Tarihi’nde “tumed” (onbin kişilik askerî birlik) ve “tumed noyat” (tümen kumandanları) şeklinde rastlanır. G. Doerfer geç Moğol devrinde bundan artık sayısal bir anlam çıkarılmaması gerektiği görüşündedir.

Uluş - Ülke, millet, uluş : Vilayet, ülke. Clauson, bu kelimeyi uluş şeklinde değerlendirmiş, kelimenin Moğolcadaki erken ödünçlemelerden olduğunu bildirmiştir (EDPT: 152). Doerfer ise kelimeyi ulus biçiminde ele almış ve Moğolca olarak değerlendirmiştir. Tuna da kelimeyi ulus şeklinde incelemiştir. Bununla birlikte uluş şeklinin yalnızca Türkçede, ulus şeklinin ise Türkçe ve Moğolcada ortak olduğunu bildirmiştir (Tuna, 1976: 310).

Umay - “tanrıça adı, doğum sonu, kadın uzvu,” Moğolcada *umay* “döl yatağı, rahim, karın” anlamındadır.

Yarlıka - “ferman, buyruk, buyurmak, öğüt vermek, şefkat göstermek, iltifat etmek, haşmetle yapmak” Moğolca’da “yarlık, yazılı emir veya yönerge, talimat” anlamlarına gelen bir car (zar) ismi ve bu isimden türemiş carla – “yarlık salmak, buyurmak, emretmek”, car+la, carlal “yarlık: bildiri, duyuru, ilan, reklam”, car+la+l , carlig “yarlık, ferman, bildiri, emir, söz, resmi yazı ve belge”, car+lig kelimeler mevcuttur. (Lessing, 2003: 1602, 1604). Eski Türkçe *yarlıg* “buyruk, emir, ferman”, *yarlıka* “buyurmak, lüftetmek”. Doerfer, bu kelimeyi “imparatorluk, emirname, ferman, buyruk”, anlamlarını vermiştir.

Yemiş - Clauson, ye:- fiilden sıradışı olarak -miş ekiyle türemiş *yemiş*: (d-): fruit ‘meyve’ kelimesi Bütün modern Türk dillerinde bazı ses değişiklikleriyle bulunmakta olduğunu söylemiştir; fakat Kuzeydoğu Türk Dillerinde *food*, *fodder* ‘gıda, yemek’ anlamında yaşamaktadır (ED: 938). Tumurtogoo, *жумэс* |*jimis*|: *жумисгэнэ*; *амтам үр* ‘meyve, tatlı tohum’ kelimesini Moğolca olarak değerlendirmiştir. Fakat bazı bilim alimlerin Türkçe *jemiş* kelimesiyle birleştirdiğini dile getirmiştir (MES: 116).

Yertünçü - “dünya, kainat”

Yıl - Clauson yıl: “/year/ sene, yıl” kelimesi hakkında: İlk zamanda sadece on iki hayvanlı takviminin her bir dönem için kullanılıyordu sonradan şu anki genel anlamı olan yıl, sene veya on iki aydan ibaret olan süreyi adlandıran isim olarak anlam genişliğine uğradığını söylemiştir. Türkçeden Moğolcaya *cil* biçiminde geçmiştir (ED: 917).

Yol - “seyahat, gezi, şöhrat, ün, kut” Mo. jam

Yorı - Türkçe*jori- ‘dantüremiş*jor(i)t-kelimesi büyük ihtimalle Moğolcaya *žorči*- <*žorti- biçiminde geçtiğini dile getirmiştir (EDAL: 482). Tumurtogoo, Moğolca *зору-|jori|*: *чулгах, уульдэх* ‘yönelmek, çözmek’ kelimesini Eski Türkçe *jori*- kelimesiyle karşılaştırmıştır. Moğolcada bu kelimedden -γ, -lγa, -lta, -maγ, -γul gibi eklerin yardımıyla bir sürü isim ve sıfatlar türemiştir. Moğol dilli metinlerinden biri olan Moğolların Gizli Tarihinde ve sonraki eserlerde de sıkça bulunduğunu ve kelimedden türemiş bol kelimeler Moğol dilinde olduğunu söylemiştir (Tumurtogoo, 2018: 128- 129).

Yürak - Clauson, Türkçeden Moğolcaya *cirügen, cürügen, cürüken* biçimleriyle girmiştir (ED: 905). Tumurtogoo, Tarihî Moğol dilli metinlerde hem somut hem soyut anlamda kullanılan jürüke: 1. *цусны эргэлтийг зохицуулах гол эрхтэн*, 2. *зориг; сэдхэл* ‘1. canlıların kan yürütme sistemini kontrol eden özenli iç organı, 2. cesaret; gönül’ kelimesini Türkçe *jüräk* kelimesine benzetmiştir (MES: 134).

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA TÜRKÇE DÖNEMİNDE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA UNSURLAR

Orta Türkçe Hakkında Kısa Bir Bilgi ve Dönemin Önemli Eserleri

Türklerin 10. yüzyılda ilk İslâmiyeti kabul ederek, çeşitli sosyal ve kültürel kurumlardan etkilenmiştir. Eski Türkçe devrinin sona erip Orta Türkçe devrinin başladığı çağdır ve Eski Türkçedeki izleri de kapsamaktadır. Orta Türkçe döneminin başlangıcından 15. yüzyıla kadarki dönem içinde Batı’da Oğuzca, Kuzeyde Kıpçakça, Doğu’da; Çağatayca olmak üzere üç farklı coğrafyada bu dilleri oluşturmuştur. Talat Tekin’e göre bu dönemin yazı dilleri ve diyalektleri şöyle sıralanmıştır.³⁷

1. Karahanlı Türkçesi (11. - 13.yüzyıllar)
2. Harezm Türkçesi (14. yüzyıl)
3. Çağatay Türkçesi (15. -17.yüzyıllar)
4. Kıpçak Türkçesi/ Kuman lehçesi (13. - 17. yüzyıllar)
5. Eski Anadolu Türkçesi (13. - 15.yüzyıllar)
6. Volga Bulgarçası (13. -14.yüzyıllar)

Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin ilk dönemidir. Köktürk-Uygur yazı dilinin gelişimi olarak devam etmektedir. Doğu ve Batı Türkistan’da merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde XI-XII yüzyıllar arasında konuşulan Orta Asya edebi dili olarak anılmaktadır. 13. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinin Kuzey- Doğu ve Güney- Batı olarak iki ayrı kol hâlinde gelişmiştir. Doğu kolunda Kaşgar Dili, Batı kolunda ise Kıpçakça ve Çağataycanın türediği Harezm Türkçesi yer almaktadır. Eski Türkçe döneminde Karahanlılar alfabe olarak Arap alfabesini tercih etmişlerdir. Sözvarlığında

³⁷ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, **a. g. e.**, s. 31

Arapçanın ve Farsçanın tesirleri artmıştır. Karahanlı Türkçesinin diğer adı da *Hakaniye* olarak geçmektedir. Bu dönemin en önemli eserler ise *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânü Lügati't-Türk*'tur.

Karahanlı Türkçesinin Önemli Eserleri

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Türk Dili Araştırmalarının İslami Türk edebiyatının bilinen en önemli kaynak eserlerinden biridir. İslamı dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan bu eser 11. yüzyılın başlarında Balasagun'da doğduğu Yusuf Has Hacib tarafından 1068 yılında Karahanlıca olarak da isimlendirilen Hakaniye lehçesi ile yazılmıştır. Yusuf Has Hacib hakkında eserin başında kısa bir bilgiler vardır. 1069 yılında bitirdiği eserini Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur. Bu eser, Türk Dilinin XI. yüzyılda bilim ve sanat dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. "Kutadgu Bilig" anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı "Siyaset Bilgisi" anlamına gelmektedir. Kutadgu bilig, beyitler halinde yazılarak 6645 beyitlikten oluşmaktadır. Eserin son üç bölümünde, gazel tarzında eserin içine serpiştirilmiş 173 dörtlük oluşan halk şiiri örneği mani tarzında kafiyeleşmiştir.

Dîvânü Lügati't - Türk

Dîvânü Lügati't Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072-1077 yıllar arasında bitirilmiş Türkçe-Arapça sözlüktür. Eser, Türkçeden Arapçaya bir sözlük olup Türkçe kelimelerin Arapça olarak nerelerde, hangi anlamlarda kullanıldığını hakkında açıklama yapmaktadır. Kelimeleri örneklerle atasözü veya dörtlük kullanarak cümlelerin içinde bulundurmaktadır. Kelimeler, Türk boylarının ağızlarına ait bütün söz varlıklarını sağlamaktadır. Bunun dışında eserin orta kısmında dünya haritasında Türk boylarının yerleşim yerlerini göstererek boylar ve lehçelerle ilgili bilgilerini vermeye amaçlanmıştır.

Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesi, Harezmi Bölgesi'nin 1017 yılında Gazneli Mahmud tarafından Aral-Hazar Gölüne döküldüğü bölgede oluşan bir yazı dilidir. Türkçenin Doğu kolunda Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasındaki geçiş devresi olarak kabul edilen bu döneme Harezmi Türkçesi denilmektedir. Harezmi Bölgesi'nin Türklerin eline geçmesinden sonra Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer Türk boylarına mensup olup karışık nüfus yapısına uygun olarak dil çok karmaşık unsurlar özelliğine sahip olmuştur. Sadece bu bölgede kalmayıp Altınordu'nun kültür merkezlerine de kullanılmıştır. Farklı lehçelerden kazandığı çeşitli kelime ve eklerle zenginleşmiştir. Harezmi Türkçesi XIII. yüzyılda gelişmesine rağmen bu lehçe ile yazılmış eserleri XIV. yüzyıla ait olduğunu rastlanmaktadır.

Harezmi Türkçesinin Önemli Eseri

Mukaddimetü'l-Edeb

Mukaddimetü'l-Edeb, Arapça öğretmeyi amaçlayıp Mahmud Ömer Zemahşerî (1074-1134) tarafından 1227-1244 arasında yazılan esas metni Arapça, satır altlarında ise Harezmi Türkçesi olan bir sözlüktür. Eserde Harezmi Türkçesi, Farsça, Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca gibi dillerde satır altı tercümeler ve anlamlar bulunmaktadır. Eser İsimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölümden oluşur. İsimler bölümü eserin dörtte birini, fiiller bölümü dörtte üçünü oluşturur. Kitapta çok sayıda Türkçe deyim, teknik terim, yer, ay, yıl, elbise, hayvan adları inanca ait terimler yer almaktadır. Eserin nüshası yirmiden fazla olup Türkçe bölümü ilk defa Nuri Yüce tarafından 1993 yılında incelenmiştir. Yayınlanan bu çalışmada 3506 kelimenin 2908'i Türkçe, 450'si Arapça, 133'i Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir.

İbni Mühennâ Lügati

Cemaleddin İbni Mühenna'ya ait Kitâb Hilyetü'l-insân ya da Helbetü'l-İnsan olarak bilinen bu eser XIII. yüzyılın ikinci yarısında nüfusunun büyük oranda Türk olmasından dolayı bütün İlhanlı sahasının resmî dili Türkçe olduğu gibi Irak'ta da Türkçe'nin ya önem kazanarak yaygın şekilde kullanılmıştır. İbni Mühennâ, *Hilyetü'l-insân* ve *halbetü'l-lisân* adlı eserini bu dönemde yazmıştır. Eserin XIII. yüzyıl ikinci yarısında İlhanlı Devleti'nin önemli şehirleri olan Merâğa veya Bağdat'ta yazıldığı tahmin edilmektedir. Yukarıda

belirtildiği gibi dönemin resmî dili Türkçe olmakla birlikte kültür, idare, ticaret ve toplum hayatında Arapça, Farsça ve Moğolcanın da kullanıldığını dikkate alan İbni Mühennâ eserini bu üç dilin belli başlı özelliklerini esas alarak Arapça yazmıştır. Eser üzerine son çalışma Bülent Gül tarafından yapılmıştır.

Resuli Sözlüğü

Eser, Yemen'in altıncı sultanı El-Malik el-Efdal el-'Abbâs bin 'Alî bin Dâvûd bin Yusûf bin 'Umar bin 'Alî ibn Resûl (764-778/1363-1377) tarafından XIV. yüzyılda yazılmıştır. Sözlük, dört kısımdan oluşur. Birinci kısım, 186-197. sayfalar arasında bulunan Arapça, Farsça, Türkçe, Yunanca ve Ermenice beş dilli sözlüktür. Birinci kısımda her sayfa üç sütundan oluşur ve ilk iki sütun Arapça, Farsça, Türkçe ve Ermenice sözlüktür. Kalan bir sütun ise ayrı ayrı Arapça-Moğolca, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça sözlüktür. 197-205. sayfalar arasındaki ikinci kısım ise, 197'den 204'e kadar 3 sütundan oluşur, 205. sayfada ise dört sütun bulunur. Bu kısım, Arapça, Farsça, Moğolca ve Türkçe sözlüktür. Bu kısımdaki satırlar, çift sayılı sayfalarda sağdan sola; tek sayılı sayfalarda ise soldan sağa okunur. Sayfalardaki satır sayıları; 29, 30 ve 31 olarak değişirken 205'inci sayfanın satır sayısı 45'tir. Üçüncü kısım, 206'ncı sayfadaki Arapça, Türkçe, Farsça ve Moğolca sözlüktür. Dördüncü ve son kısım ise, 211'inci sayfada yer alan ek sözlüktür. Bu kısımda, önceki sayfalarda bulunan sözcüklerin tekrarlanmasıyla oluşturulmuş Türkçe, Farsça ve Arapça sözcükler içerir.

Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesi, 14. yüzyıldan günümüze kadar yazı dili olarak Türk dilinin bir kolu olan Harezmi Türkçe ve Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Kıpçak Türkçesinin Harezmi Türkçesinden farklı olup bazı dil özelliklerini göstermektedir. Ve Avrupalılar tarafından Kuman olarak adlandırılmaktadır. Çok dağınık bir şekilde kalmış bu kavim Mısır'da Memluk Devletinin (1250-1517) yöneticileri olup bu dönemde yazılan eserler de Kıpçak Türkçesine yazılmıştır. Kıpçak Türkçesinin dil yadigârları arasında şüphesiz en önemli kaynak eser Codex Cumanicus'tur.

Kıpçak Türkçesinin Önemli Eseri

Codex Cumanicus

13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak Türklerinden (Kumanlar) İtalyanlar ve Almanlar tarafından 14. yüzyılda derlenmiş iki defterden oluşmuş anonim bir eserdir. Birinci defter ise İtalyan Defter, biraz daha büyük olarak 55 yaprak, toplam 1560 kelime iltifa eden bir eserdir. Latince girişle başlayarak Latin, Fars, Kuman dillerine ait 3 sütün halinde yazılmış iki sözlük listesinden oluşmaktadır. İçerisinde maddi ve manevi hayat ile ilgili kelimeler, fiil, isim, zamirler ve zarfları anlatmaktadır. İkinci Defter ise Alman Defter, 27 yaprak 1120 kelime iltifa eder. İçinde 47 adette bilmece ve Gotik harfleri de göstermektedir. Türk Dili tarihinde Latin /Gotik, Yunan/ alfabesiyle yazılmış, ilk eser olarak Türkoloji dünyasına mühim bir önem taşımaktadır. Eserin ilk satırları 1303-1362 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Eserin adını Türkçeye “Kuman Kitabı” olarak çevrilebilir. Danimarkalı K. Crönbech 1942 yılında *Codex Cumanicus* 'un Türkçe kelime hazinesini toplayıp bir sözlük haline koymuştur. Eserin tek nüshası Venedik'teki Saint Marciana kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî

Eserin yazılış tarihini 27 Şaban 743 Pazar / 25 Ocak 1343 olarak belirten Ermers Houtsma, bu tarihi 27 Şaban 643 şeklinde yanlış okuduğunu ve onun hatasını Flemming düzeltene kadar devam ettiğini belirtir. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan eser her sayfasında 13 satır bulunan 76 yapraktan oluşmaktadır. Yazmada bazı yerlerde kırmızı, bazı yerlerde de siyah kalem kullanmıştır. Eserin 63 sayfadan oluşan birinci kısmında Arapça-Türkçe sözlük, kalan 13 sayfada ise Moğolca-Farsça ve Arapça-Moğolca sözlük yer alır. Eserin kelime hazinesi 2000 kelime civarındadır. Birinci kısım, kelime kategorilerine göre tasnif edilmiş 26 alt bölümden oluşur. İkinci kısmı ise yukarıda belirtildiği gibi kelime kategorilerine göre; 9 alt başlık içeren Moğolca-Farsça bölümü ile 12 alt başlık içeren Arapça-Farsça bölümünden oluşur.

Çağatay Türkçesi

Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han tarafından oğullarına paylaştırılmıştır. Cengiz'in Çağatay'a verdiği bölge Çağatay olarak adlandırılmaktadır. Burada yaşanan ulusa da Çağatay ulusu denmektedir. Çağatay terimi de ilk Vambery tarafından kullanılmıştır. Orta Türkçenin son dönemi olan Çağatay Türkçesi, Kuzey Doğu Türkçesi'nin ikinci dönemini temsil etmektedir ve 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Orta Asya'daki bütün Türk halklarının yazı ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Çağatayca bilim araştırmacıları tarafından çeşitli tasniflere göre sınıflandırılmıştır.

N. Samoyloviç, Karahanlı/Kaşgar (11-12. yüzyıl)

Kıpçak-Oğuz/Harezm (13-14. yüzyıl)

Çağatay Türkçesi (15-19. yüzyıl)

J. Eckmann, Karahanlı Türkçesi (11-13. yüzyıl)

Harezm Türkçesi (14. yy)

Çağatay (15-20. yüzyıl)

Eckmann Çağataycayı kendi içinde de üçe ayırmıştır.

Klasik Öncesi

Klasik Devir

Klasik Sonrası Devir

Klasik sonrasında da devam etmektedir. Bu dönemi Fuad Köprülü Gerleme-Çökme dönemi olarak anlatmıştır. Böylece bu uzun devirlerde pek çok şair ve yazar, yüzlerce edebi, dini, tarihi eserler ortaya konmuştur. Bunların en önemlisi de Ali Şir Nevâyî'dir.

Çağatay Türkçesinin Önemli Eseri

Ali Şir Nevâyî (Klasik Devir)

Çağatay Türkçesinin en büyük şair ve yazarıdır. Yalnız Çağatay edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri Ali Şir Nevâyî'dir. 1441 yılında Herat'ta doğdu ve ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonraki eğitimini Horasan ve Semerkand'da devam etmiştir ve orada Sultan Hüseyin Baykara ile okul arkadaşı olup onun mühürdarı, nedimi, divan beyi olmuştur. Şiirlerini Türkçe ve Farsça üzerine yazan Ali Şir Nevâyî aynı zamanda Arapçayı da çok iyi öğrenmiş ve meşhur bilim

adamlarından Molla Câmî ile şiir arkadaşları olmuştur. Türk Diline en büyük şair olarak tanınan Ali Şir Nevâyî Muhakemetü'l-Lugateyn adlı kitabında Türkçe ve Farsçayı karşılaştırarak pek çok yerde Türkçeyi savunmuştur. Türkçe yazdığı şiirlerinde Neyâvî, Farsça yazdığı şiirlerinde ise Fânî mahlaslarını kullanmıştır.

Çağatay Türkçesindeki Moğolca ve Türkçe’de Ortaklaşan Bazı Unsurlar

Moğolca ve Türkçe arasındaki benzerlik olarak kelime ve dilbilgisi biçimlerinin değişimi 19. yüzyılın ilk yarısında başladı ve bu konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ama Çağatay türkçesindeki Moğolca ödünç sözcükleri hakkında çok az çalışma yapılmıştır. Bu bölümde Çağatay Türkçesindeki Moğolca unsurlarla Moğolca-Türkçe ortak kelimeler ve ekler üzerine incelenmektedir. Bu konu üzerine Zühal Ölmez’in “*Ali Şir Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler*”, adlı makalesi ile Çağatay Türkçesindeki Moğolca sözcüklerle ilgili iki çalışması yayımlanmıştır. Osman Fikri Sertkaya’nın “*Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)*” bu konu ile ilgili önemli çalışmalarından sayılmaktadır. Ve Sertkaya Çağatay Türkçesindeki Moğolca ödünç kelimeleri inceleyen ilk araştırmacıdır. İkinci araştırmacı ise Eva Nagy tarafından çalışılmış “*Mongolian Loanwords in Chagatay*” adlı eserin yazarıdır. Ve biz bu tezde bahsi geçen çalışmalarda yer alan bazı Moğolca ve Türkçe-Moğolca ortak/benzer kelimeleri ele aldık.

İki dil arasında gerçekleşen ödünçlemenin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Cengiz Han Moğol boylarının siyasi birliğini sağlayıp büyük bir devletin temellerini atmıştır. Bu olay Orta Asya siyasi tarihi açısından olduğu kadar, Türk tarihi ve dilinin seyri bağlamında da oldukça önemlidir. Moğolların bu genişlemesi Türklerin batıya doğru göçünü hızlandırarak Türkçeyi doğrudan etkilemiştir. Cengiz Han, Orta Asya ve Batı Avrasyanın Türkleşmesini sağlamış, ayrıca var olan etnik-dilsel unsurları yeni oluşumlara dönüştürmüştür (Ata, 2010: 32).

Zeynep Korkmaz tarafından Moğolca ve Türkçe arasındaki dilsel ilişkinin ortaklaşan unsurları iki devirde ele alınmıştır. Ve ortak unsurlar çoğunlukla kelime hazinesi ve sesbilim üzerine yoğunlaşmıştır.³⁸

- Altay Dil birliği devresine kadar uzanan Türkçenin Moğolcaya dil malzemesi verdiği dönemdir. Türkçe'nin, Moğolcaya pek çok ortak kelime ve ekler üzerine ortaklaşan bir devirdir.
- Her iki dilin karşılıklı etkilere ve alıntılara yol açan bir devirdir. Bu dönem yani XIII. yüzyılda Cengiz Han Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan istilâ hareketinin ortaklarıdır. Bu dönemde her iki dilin etkileşim birbirlerinden çok fazla alışveriş halinde idi ki çeşitli Türk dialektlerinde çok sayıda Moğolca unsurun olduğunu da göstermektedir.

Türkçe ve Moğolca'da şekil bilgisi açısından ortak noktalar çok vardır ki ekleri, isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil, türetilen eklerdeki ortaklaşmalar olarak 4 gruba ayırmıştır. Zeynep Korkmaz, bu makalesinde ³⁸ çokluk ekleri incelemektedir ve bu ekler (-lar/ler, -t, -gun/gün, -an/en, -s, -z,) arasında sadece *-gul* eki Moğolcadan Çağatay Türkçesine girmiştir.

- *gul* eki Moğolcada kara-gul, kepte-gul, mana-gul, turşi-gul gibi kelimelerde de karşımıza çıkan ve çokça kullanılan fiilden isim türetme eklerinden biridir (Tuna 1976: 228).

³⁸ Zeynep Korkmaz, "Türkçe ile Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 34(1986), s. 44-45

Harun Kaya, Cihan Doğan'ın birlikte çalıştığı bir makalesinde Moğolca'dan Orta Türkçeye alıntıldığını düşündükleri bir eki **-U/GsA/n/** üzerine çalışmışlardır. Ek, En Eski Moğolcada müstakil olarak bulunan **-g** ve **-sA** geçmiş zaman fiilimsi (imperfective participle) eklerinin daha sonra birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, tarihî Moğol yazı dilinde (Written Mongol) yalnızca **-gsAn** şeklinde kullanılmıştır. Modern Moğolcada (Common Mongolic) ise ekin **-sAn** biçiminin daha yaygın olduğu görülmektedir (Janhunen, 2005: 22). **(U)GsA(n)** eki Moğolcada tamamlanmışlık ad- eylemi kategorisindedir, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade eder. Özne, nesne, nitelendirici ve yüklem olarak kullanılan ek, ünsüzle biten kelimelere eklendiğinde yardımcı ses olarak u/ü sesini alır (Poppe'den çeviren Karaağaç, 2016: 128). Ek, genellikle olumsuz anlam ifade eden durumlarda veya beklenmeyen bir hareket meydana geldiğinde kullanılır (Tserenpil, 2001: 143).

Örnekler: **üküksen kümün**: "ölen adam" (Poppe'den çeviren Karaağaç 2016: 151)

yabuğsan: "gitmiş", **kelegsen**: "söylemiş" (Poppe'den çeviren Karaağaç 2016: 128)

Eva Kincses Nagy'e göre Moğolca unsurlarının sayısı ve önemi Çağataycada diğer Türk dillerinden çok daha büyüktür. E. K. Nagy'nın bu "*Mongolian Loanwords in Chagatay*" çalışması Çağatay Türkçesindeki Moğolca ödünç kelimelerin Çağatay sözlük üzerinden derlenmesi ile oluşturulmuş bir makaledir. Ve Çağatay Türkçesindeki Moğolca ödünç kelimeleri 3 bölüme ayırmıştır. (tarihsel, anlamsal-yani tarihe göre sıralanmış ve coğrafi, etimolojik yönler).³⁹

1. Anlamsal yön

- Adûn "at sürüsü, yılık" Mo. "adagu, adugu". Poppe ve Doerfer bu kelimeyi ET'deki *adıg* "ayı" ile karşılaştırmaktadır.
- Emegen "yaşlı kadın, karı, zevce" <Mo. emgen "büyükanne". Poppe

³⁹ Eva Kincses Nagy, "**Mongolian Loanwords in Chagatay**", Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC), Szeged, Hungary, June 16-21 1996

“Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri” çalışmasında *emegen* kelimeyi Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirmiştir (Poppe, 1962: 336). Moğolların Gizli Tarihi’nde *emege* “(yaşlı, ihtiyar) kadın” anlamına gelmektedir (Haenisch, 1939: 44).

- Orgesün “diken” KMo. *örgesü(n)* (Çoimaa 2006: 598). Modern Moğolcada *örgös* (Tsevel, 1966: 444).
- Ayalgu “müzik” Mo. *ayalgu* “hoş ses”

2. Tarihsel yön

- Kekül “kakül” Mo.*kökül*, uzun saç, kakül (Lessing, 1960: 483). Schönig, tarihi Türkçe metinlerde ve birçok Türk lehçesinde tanıklanan bu kelimeyi Oğuzcaya geçtiğini ve Anadolu ağızlarında yaşadığını bildirir (2000: 123).

3. Etimolojik yön

- Jirgalang “zevki” Mo.*jirgalan*

O. F. Sertkaya’ya göre Türkçe’deki Moğolca unsurları üç bölümde incelenebilir.

- Kuzey (Kuman Kıpçak Türkçesi)
- Doğu (Çağatay Türkçesi)
- Batı (Osmanlı, Azeri, Türkiye Türkçesi)

Onun “*Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)*” başlıklı çalışmasında Çağatay Türkçesinde Uygur alfabesiyle yazılan dört eser üzerine Moğolca ödünç kelimeleri incelemiştir. 1. *Sirâcü'l-qulûb*, 2. *Muhabbat-nâma*, 3. *Bakhtiyâr-nama*, 4. *Miérâc-nama*’dır. Bu eserler ödünçlenen toplam 30 kelimeyi içermektedir ve Poppe tarafından bunların altısı (abaka, çiray, nöker, olca, kaburga, kada), Kuzey (Kuman-Kıpçak) Türkçesinde olduğu belirtilmiştir. Diğer 21 tanesinin ise Doğu (Çağatay) Türkçesinde kullanılan kelimeler olduğuna rastlanmıştır.⁴⁰ Ve bu çalışma üzerine Ayşegül Sertkaya’nın

⁴⁰ Osman Fikri Sertkaya, “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”, TDAY Belleten 1987(1992), s. 266-269

“Mongolian Words in the Chagatay Turkish Translation of Farideddin-i Attar’s Tazkira-i Aulia in the Uiguric Script”, makalesinde Feride'd-dîn-i Attâr's Tezkire-i Awliyâ'nın Doğudaki Moğolca ve Türkçe çevirisinde Uigur ve Arap harflerle yazıldığı iki el yazmasında bulunan 20 tane Moğolca kelime üzerinde durmuştur. Ayrıca her kelimenin cümlede nasıl kullanıldığını göstermeye çalışmıştır.⁴¹

1. Bosaga “eşik, sınır” Mo. bosaga/bosgo. Çağatayca sözlüklerde *bosaga/bosalsa* biçimleriyle geçmektedir. Poppe, bu kelimenin yapısını açıklamıştır: Mo. bosoğa < Orta Moğolca bosoğa < Ana Moğolca basuğa < basurğa "kapı eşiği", Mo. *basu-* <*bas-u-* "hakaret etmek, alçaltmak, küçük görmek, indirmek, aşağılamak" Eski Türkçe *bas-* "sıkıştırmak, basmak, bastırmak" (Poppe, 1960: 65).
2. Çeçek “çiçek” Mo. tsetseg. Tumurtogoo, *үзүгэз /tsetseg/* kelimesini Türk Moğol dillerinin ortak bir kelime olarak değerlendirmiştir (MES: 339). Clauson, Türkçede çiçek ve mecazî anlamda bir cilt dökülmesi hastalığı anlamlarına gelen çiçek sözcüğün erken döneminde *çeçeg* biçiminde geçtiğini söylemiştir (ED: 400).
3. Egeçi “abla” Mo. egeçi, egç. Li, kelimenin Türkçede de tanıklandığını bildirir (1999: 173). Sertkaya, Moğolcadan Türkçeye geçtiğini ve aynı zamanda Poppe'nin Kuzey (Kuman - Kıpçak) Türk dillerindeki Moğolca unsurlarla ait bir yazısında *egeçi* kelimesini Moğolca olarak geçtiğini bildirmiştir (Sertkaya, 1992: 271). Moğolcada ‘yaşı büyük olan kadın akrabası’ anlamındadır (MES: 363). Moğolların Gizli Tarihi’nde egeçi “abla” anlamına gelmektedir (Haenisch, 1939: 42).
4. Karang gu “kara, karanlık, akşam karanlığı” Mo. karanngu/haranggu. Bu kelime Moğolca kelimesi ve Moğol ek olarak –nggu tarafından

⁴¹Ayşegül Sertkaya, “Mongolian Words in the Chagatay Turkish Translation of Farideddin-i Attar’s Tazkira-i Aulia in the Uiguric Script”, **Mongolica, An International Annual Of Mongol Studies**, s. 420-428

Türkçenin ekine eşitlik oluşturulan bir kelime olmuştur. Poppe'ye göre Türkçeye geçmiş Moğolca unsurlardan biri olup karangu kelimesi Türkçe kara: 'siyah, kara' ve Moğolcada Türkçe - *lık* ekinin karşılığı olarak kullanılan *-ŋgu(y)* ekini kullanılmaktadır.

5. Manggan “bin” Mo. mynga. Clauson, Türkçe *bin* kelimesinin Moğolcaya *mingan* şeklinde erken dönemde ödünçlendiğini ileri sürer (1972: 346).
6. Mundur “dolu yağmak” Mo.mundur
7. Ögülge “armağan, hediye, sunmak” Mo.öğüülge
8. Öndür/ündür “yüksek, üst” Mo.ondor
9. Çiray “yüz, surat” Mo. çiray/çaray. tarihî dönem içerisinde Çağataycada da bulunmaktadır. Poppe, bu sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirmiştir (Poppe, 1962: 335).Volga Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Éva Csáki sözcüğü, *čiray* “yüz, çehre, yüz ifadesi” < Orta Moğolca *čirai* madde başı altında incelemiştir (Csáki, 2006: 80-82).
10. Yoçin “misafir, ziyaretçi, konak” Mo. coçin. Moğolca coçin kelimesi Moğolca fonetik olarak *yoçin* ile aynı formunu alarak Türkçe'nin bir parçası olmuştur.

Zühal Ölmez'in “*Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period*” başlıklı makalesinde Çağatay Edebiyatının klasik dönemine ait metinlerden alınan Moğolca ödünç kelimeler incelenmiştir ve yaklaşık yüz tane Moğolca kelimeye rastlanmıştır. Ama bu makalede sadece 5 tanesine yer vermiştir.⁴²

⁴² Zühal Ölmez, “Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, İstanbul, 2007, s. 230

1. Aldara - Ali Şir Nevayî eserinde yer almaktadır. Çağatay sözlüklerinde “itzirab, ve infial eyleyen” derler. Moğolca’dan Çağatayca’ya ödünç alınmıştır ve Mo. “bozulmak, hızlanmak” anlamına gelmektedir. Moğolca’da *n/dara* “çözmek, kurtulmak, yok olmak, cesaret , güç, kaybetmek ve fiziksel olarak zayıflamak ” anlamına gelmektedir. (Lessing, 30b).
2. Daban “dağ geçidi, bir yarışmadaki zafer, zorluk, dağ silsilesi” anlamına gelmektedir Babürname’de Moğolca’da *dabag- a/n/* “dağ geçidi ve sıradağlar” anlamındadır. Kelime, Moğolca daba- “tırmanmak” fiilinden türetilmiştir. Ve *aga* ses grubunun daralma ile Çağatayca’da – *daban* olmuştur.
3. Alban “hizmette olan bir tür vergi” anlamına gelir (Ölmez, 2007: 232). Mo. alba-/n/ “zorlama, mecburiyet, vergi, isteği dışında”. Türk dillerinde karşılaşılan tanınmış bir Moğolca ödünç kelimedir. Rasanen’ e göre Çağatay sözlüğünde olmayan bu kelime Doğu Türkçesinde “toprak vergisi” anlamına gelmektedir.
4. Ciildii “ödül, armağan” Bu kelime Babürname’de bir asker başarılı için vaat edilen hediye ve ödüdür. Moğolca’da bu kelime kastedilen bir evcil hayvanın başı ve kalbidir. (Lessing, 1055a).
5. Qagdavul “ordunun arkasından gelen bir grup askerler”, Moğolca *qagda* “nöbet tutmak, devriye” demektir. Tuna ve Schönig’e göre Osmanlı Türkçesinde *Cagdavul* >*Cagdavul* >*qandavul* olarak değişmektedir.

Ve diğer “*Ali Şir Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler*”, diye başlıklı ilk çalışmada, sözcüklerin Çağatayca metinlerdeki biçim ve anlamlarıyla birlikte Moğolca biçim anlamları incelenmiştir ve ikinci çalışmada, Ali Şir Nevâyî’nin eserlerinde geçen Moğolca sözcükler oluşturmaktadır.

1. Abaga “amca” Mo. avga, abag-a *amca* anlamına gelen Aba sözcüğünün

Moğolca abaga'nın kısaltması olduğunu söyler ve Moğolca olduğunu belirtir (Clauson, 1972: 5a). *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *abağa* “amca, babanın erkek kardeşi” anlamına gelir (Haenisch, 1939: 1).

- 2 Aga “büyük kardeş, ağabey, aka”, Mo. aha/ah, Doerfer, *aga* hakkında ayrıntılı bilgi vererek sözcüğün Türkçeye Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir. Rasanen, ise her iki dilde yer alan ortak sözcük olduğunu belirtmiştir. Schönig, birçok Türk lehçesinde görülen kelimenin Oğuzcaya da geçtiğini bildirir (2000: 64). Kincses, bu kelimedenden türetildiğini bildirdiği *agača* “hanım, hanımefendi” kelimesinin de Çağataycada tanıklandığını örnekleriyle gösterir (2009: 46).
- 3 Argada - “ saklanacak yer, çukur yer”, Mo. argadah “hile, düzen, oyun”. Boş vaatlerle birini oyalamak ve kandırmak. Kelime tarihi Türk dillerinden Çağatayca'ya da – *argada* “aldatmak” olarak çıkmaktadır.
- 4 Asra “büyütmek, korumak, himaye etmek”, Mo. *asara(h)* 13. yüzyılın ilk yarısından sonra Türkçeye geçmiştir. Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında bu sözcüğü de ele almış ve sözcüğün Mo. *asara-*’ dan geçtiğini belirtmiştir (Poppe, 1962: 334). Éva Csáki, *asara-* “korumak” < Orta Mo. *asara-* olarak verdiği sözcüğün kökeni Türk dilinde *aša-* “(yemek) yemek” fiiline Moğol dillerinde fiil biçimleri türeten pekiştirici bir ek olan –*ra* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu söylemiştir (Csáki, 2006: 37).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ MOĞOLCA UNSURLAR

Eski Anadolu Türkçe Hakkında Kısa Bir Bilgi

Türkler 10. yüzyıldan sonra artık dalga dalga Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru gelmiştir. Anadolu'da 13-15. yüzyıl arasında kurdukları Oğuzların, yazı dili ise Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılmıştır. Ve Türklerin arasındaki en büyük kütle Türkmen ve Oğuzlar da buradaydı. Oğuzlar, Orta Asya'da konuşma dili olarak kendi dilleriyle konuşmaktadırlar. Anadolu'da Kuzey Irak'ta, Suriye'de, Azerbaycan'da, Balkanlar, Kıbrıs, Kırım gibi koca bir bölgede konuşulmaya başlamıştır. Bu Türkçeyi, EAT, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca denmektedir. Dil özellikleri açısından genel olarak 3 devirlere ayrılmıştır:

Anadolu Selçukluları dönemi (11-13. yy)

İlk eserler ve karışık dillidir. Orta Asya'nın edebi dilinden aldığı unsurlarla yani Harezmi Türkçesindeki *bolmak* Oğuz Türkçesinde *olmak* olmuştur. Ve bu dönemdeki tarihi eserler ise karışık dilli eserler olarak Oğuzca unsurları içine bulundurmaktadır.

Anadolu Beylikleri (13-15.yy)

Dönemin eserleri Oğuzca'dır. Oğuz ve Türkmen beylerinin, kendi bölgedeki verdikleri özellik, şairleri ve yazarları korumak açısından Arap ve Fars edebiyatındaki önemli eserleri Türkçeye aktarılmasına yol açmıştır. Oğuzların, Anadolu coğrafyasında yayılması, daha önce konuşma dili olarak etkin bir şekilde gelişmemiş olan Oğuzca'nın bir yazı dili haline gelmesine neden olmuştur.

Osmanlı Türkçesi geçiş dönemi (15-16. yy)

1453 yılında başlayarak 16. yüzyıla kadar devam etmektedir. Ve Anadolu'da bir yazı dili birliği kurulmuştur. Selçuklular döneminde olduğu gibi Arap ve Fars kültürleri çok daha yoğun olmasından dolayı Türkçeye büyük değişimler taşımaktadır.

Bunlardan ilki Eski Anadolu Türkçesi devresidir.⁴³

13. yüzyılda Büyük Moğol ilerleyişi sonucunda Orta Moğolca ve Eski Moğolca'nın Anadolu sahasına yaptığı etki, özellikle Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarında da yaşayan Moğolca sözcükler üzerinden görülmektedir.⁴⁴ Yapılan araştırmacılara göre Anadolu Ağızlarında çok fazla Moğolca kelimeler bulunduğu söylenmektedir. Araştırmacılar, derlenen sözcüklerin iyi bir şekilde değerlendirilmesi, anlamlarının doğru şekilde verilmesi, fonetik ve morfolojik farklılıkların gösterilmesinin faydalı olacağını söylemektedir. Bu konu üzerine yapılan en önemli çalışmalar ise şunlardır:

Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler” adlı iki önemli makale yayımlamıştır. (1972, 1976). Tuna, bu iki makalede sadece Osmanlıca'daki Moğolca kelimeleri değil, aynı zamanda bu Moğolca kelimelerin hangi döneme ait olduğunu gösterip fonetik açıdan da inceleme yapmıştır. Tuna, 1963 yılından itibaren Anadolu ağızları ile Osmanlıcada bulunan Moğolca kelimeleri toplamıştır. Bahsedilen çalışmaların ilkinde 50 Moğolca kelimeyi incelenmiştir ve kelimelerin devirlerini şöyle açıklamaktadır.⁴⁵

Orta Moğolca'dan alınan kelimeler:

1. ceren, ceyren “ceylan” (< ce'eren), cevünger “sol kanat, sol kol” (< ce'ünger), cılavu “dizgin” (< cıla'u), çandavul “artçı (askerlik terimi)” (< çanda'ul < çinda'ul), karavul “karakol, ileri posta, gözcü” (< kara'al), kevtel “gece nöbetçisi” (< kebte'ul), sadak “okluk” (< sādag < sa'adag), serün “temiz (hava), serin” (< serüün >seri'ün)
2. bolcaş “buluşma vaad ve yeri” (< bolcaş < bolcaşi < bolcasi), keşik“nöbet,

⁴³ A. B. Ercilasun, “**Türk Dili Tarihi**”, Akçağ Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2009, s. 438

⁴⁴ Bülent Gül, “Orta Asyadan Anadoluya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları”, **Türkbilg**, s. 192

⁴⁵ O. N. Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç kelimeler I”, **Türkiyat Mecmuası**, s. 245-246

sıra” (< keşig < kesig), şakak “sıkıştırma, okşama” (< şakag < şikag < sikag), şiltak “ihtilaf, bahane, münakaşa” (< şiltag < siltag), şilen “ziyafet” (< şilen < silen), şölen “ziyafet” (< şülen < şilen < silen)

3. barcak“kılıçkabzası”(<barcag<baricag<baridag),bor“külrengi,boz”(bor < boro

< bora), dür “şekil, yapı, görünüş, yüz” (< düri), ece “reis, ulu, ileri gelen” (< ece < ecen), güm “içte olan, derin” (< gün), kaburga “kaburga” (< kaburga < kabirga), kurultay “büyük toplantı” (< kurultay < kuriltay), küren “sarı ile doru arasında bir at rengi, al” (< kürēn), makta- “övmek, methetmek” (< magta-), torumtay “karagöz cinsinden bir alıcı kuş” (<torimtay)

4. nohda “yular, dizgin” (< nohda < nokta < nogta)

Tuna, aşağıdaki sözcüklerin de Moğol yazı dilinden alınmış olduğunu belirtir: cebe “zırh, silah” (< cebe), çidam “tahammül, sabır” (< çidam), sinci “şekil, kıyafet, biçim” (< sinci), soyurgal “ihسان, lütuf” (< soyurgal < soyurkal), tepsi “tepsi” (<tebsi)

İkinci çalışmasında ise Osmanlıca metinlerde geçen aga “ağabey; efendi”, alak “karışık renkli”, alçı “aşık kemiğinin yassı tarafı”, belek “hediye”, bor “kül rengi, boz”, borcak “kılıç kabzası”, borçin “dişi ceylen, dişi yaban ördeği”, bosun “boy, endam”, böke “güreşçi”, calasın “yiğit”, cankı “danışma, bilgi alma”, car “tebliğ, emir”, cebe “zırh; silah”, ceyren “ceylan”, cıda “mızrak, süngü”, cılavu “dizgin”, cılkı “patika, dağ yolu”, çerger “dizi, halka, sıra”, çidam “sabır, tahammül”, çilbur “yular, yular sapı”, çigre “kovuş oku”, çokmak “tokmak”, çokman “tokmak, topuz”, çomak “ucu topuzlu sopa, topuz”, çoman “tokmak topuz”, çomar “büyük başlı çoban köpeği”, dulda “siper, gölge, barınacak yer”, ece “reis, ulu, ileri gelen”, eme “kadın hizmetçi, cariyeye”, göre “vahşi, yabani”, güderi “geyik derisinden meşin”, ılgadur “geniş delikli kalbur”, inçü “esir, kul”, kaburga “kaburga”, kalkan “kalkan”, karavul “karakol, gözçü”, karangu “karanlık”, kekül “kâkül”, kelecı “söz, sohbet”, keşik “nöbet,sıra”,kotan“ağıl,yayla köyü”,kurultay“büyüktoplantı”, küregen“damat,

güveyi”, mantu “manti”, maral “maral, dişi ceylan”, narin “ince, narin”, nohda “yular, dizgin”, noyan “kumandan”, nöker “nöker, hizmetçi”, oram “sokak, yol”, salbur “ağaç çubuklarından, sazdan ve ipten örülen ayakkabı”, salkum “püfür püfür (esmek) [esinti]”, serün “serin”, sicim sicim, ip”, sokur “tek gözlü”, şilen “ziyafet, şölen”, tegele “elbise üzerine giyilen kaftan”, tepsi “tepsi”, ulus “millet, halk”, uran “kabiliyet, ustalık”, yosun “kanun, töre” vb. sözcükleri tespit etmiştir.⁴⁶

Hasan Eren’in Claus Schnönig’in eseri üzerine yazdığı “Türkçede Moğolca Kalıntılar”, adlı değerlendirme yazısı bu konu hakkında çok değerli bir çalışma olmuştur. Hasan Eren, bu çalışmasında Anadolu’dan derlenmiş sözlüklerinde geçen yanlış veriler üzerine durmuştur ve sözcüklerin biçimlerinden açıklama yapmaktadır. Eren, 179 kelimedenden 33 kelime ve 9 ekten sadece -cun/Icun eki üzerinde durmuştur.⁴⁷

alaşa “beygir, iğdiş edilmiş at” Schönig, bu kelimeyi Doerfer’e dayanarak alaşa’nın Moğolcadan geldiğini yazmaktadır.

akta “gelding, gelded, casrrated” Sir Gerard Clauson’un *Turkish and Mongolian studies* adlı eserinde bu kelimeyi *axta’nın* “gelding” olarak Farsça *axtan* “to geld” fiilinden geldiğini açıklamaktadır.

baldaq-bardag “knob” Schönig, bu sözün bugün Kıpçakçada ve Güneydoğu Türkçesinde *baldaq* olarak geçtiğini açıklamaktadır.

begeley “eldiven” Eren, bu kelimeyi Çağatayca sözlüklerden aktarıldığını yazmıştır. Etimolojik sözlüğünde diyalektlerde yaşayan Moğolca biçimleri de saymıştır.

cerge “dizi, sıra” çağdaş diyalektlerde çerge, çergi maddesinde olarak kullanılan biçimleri Moğolcadan alındığını dile getirmiştir.

⁴⁶ O. N. Tuna, **a. g. m.**, s. 281-282

⁴⁷ Hasan Eren, “Türkçede Moğolca Kalıntılar”, **TDAY- Belleten**, 2003/1: s. 171-186

cılga “keçi yolu, dağ yolu” ırmak olarak kullanılan yılga>cılga biçiminin Anadolu Ağızlarındaki cılga, cilga biçimleriyle birleştirilmesini ve yılga’nın sadece Moğolcadan kalma bir biçim olduğunu açıklamak mümkün değildir.

çapul “yağma, talan” Orta Moğolca *çapayul*’dan alınmıştır. Ancak Moğolca *çapayul* biçimi Türkçe çap- fiilinin alımasından sonra oluşmuştur.

dapkur “dalda “secretly, latently”çok karşılıklı bir kelimedir ve son olarak Türkçe *tabqur, dapkur*’un Moğolca kökeni üzerinde durmuştur.

dalı “shoulder blade” Çağatayca *dalı* sözünün çağdaş Türk diyalektlerinde yaşadığı gibi *dal* olarak kullanılmaktadır.

dolagana “hawthorn” Moğolca *doloyana*’nın Türk diyalektlerindeki karşılıklarını saymamıştır.

döner “üç yaşını geçen at veya deve” Moğolca *dörben* sözünden kökenlendiği üzerine duracaktır.

horam “sokağa verilen oram” Türk diyalektlerinde sokağa verilen *oram/uram* adının Moğolcadan alındığını etimolojik sözlüğünde yazmıştır.

ıtagu “keklik” Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu yazmıştır.

kırkavul- Türk diyalektlerinde geçen biçimlerin Moğolcadan geldiğini açıklamaktadır.

kuma “kız kardeş” kuman, küregen “güvey”, lab, na’ur, nokta, ongun, öge, öpçin, sauka “gift, present”, şilen-şölen “ince bulgurdan yapılan pilav”, temir,

torımtay - her iki dilde yabancı dillerden kalma bir alıntıdır. Veya başka bir sözün bozuntusudur.

ülke “vatan”

üye “örge” Türkçe üye biçimiyle Moğolca bir alıntı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Caferoğlu'nun "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar" adlı çalışmasında Anadolu sahalarına ait münasebetler ise tarihi ve siyasi bir hatıra olarak, halk ağızlarında yerleşmiş olan yabancı unsurları içermektedir. Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yerleşmeğe başlayan bu unsurlardan biri de Moğolca unsurlardır. Caferoğlu bu çalışmasında, toplam yedi tane kelime incelemekte ve Moğolca biçimlerini şöyle açıklamaktadır:⁴⁸

hündür "yüksek, uzun" Klasik Moğolca'da yüksek, mükemmel, meşhur gibi mânalarında kullanılan *öndür* bugünkü halk moğolcasında "yüksek, yükseklik" manalarında olarak *öndör* XIII. asır Moğolcasında *öndür-höndör* "yüksek" olarak çeşitli telâffuz şekilleri almıştır.

henir "gürültü" Moğolca sahasında "ton" yani *anir* anlamına gelmektedir. Halk Moğolcasında yine *anir* "ses, gürültü" telâffuzuna kullanılmaktadır.

tala "çayır, yeşillik" Moğol ağızlarından Khalha'da "taraf, açık düzlük, varak" anlamına gelmektedir.

nohur "gölcük, küçük göl" manasında tesbit edilir ve Klasik Moğolca'da *nagur* "göl, havuz" ama XIII. asır İlhanlılar döneminde *na'ūr* telâffuzuna malik olup "deniz" mânasında kullanılmıştır.

yeke "çok büyük, kocaman, büyükçe" mânalarda kullanagelmıştır. Tarihi Moğol dilinde *yeke* ve *yike>ihhe>ih* gibi şekillerle Moğol Ağızlarında yerleşmiştir.

lap "tam, büsbütün, ansızın, anı olarak" gibi çok mânalarda kullanılmaktadır. Azeri edebî dilinde dahi yer tutmuş olan *lap-laf* tamamiye klâsik ve halk Moğolcasındaki "kesinlik, pozitif" mânalarile beraber aynı dilin *lab* kelimesinden türeme olup moğ.-b/Az. p-f üzerine şekil almıştır.

⁴⁸Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar", **TDAY Belleten**, 1954, s. 1-10

şile “yemek, bir nevî katı pirinç çorbası” Moğolcada “çorba” mânasına gelmektedir. Anadolu ağızlarında “ziyafet” anlamıyla yaygınlaşmıştır. Hasan Eren’e göre bu kelime *şilav* biçimi Farsça *çulāv* plain boiled rice sözünden başka bir şey olmadığını ve İstanbul’da *çilav* olarak kullanılmaktadır (Eren, 2003: 183).

Ve Anadolu’daki Moğolların etkisi sadece metinler üzerinden geçerek değil aynı zamanda Moğollardan kalmış yer adları üzerine de pek çok geçmiştir. Anadolu’ya yerleşmiş olan tüm Türk ve Moğol boyların ve kabilelerin adlarını taşımaktadır. Bu konu üzerine Tuncer Gülensoy’un çalıştığı “*Anadolu Moğolca Yer Adları ve Rumelideki İzler*” eser önemli çalışmalarından biridir. Gülensoy’ göre Alcı, Alpagut, Bayan, Belekler, Belekli, Borlu, Borluk, Çomak, Çomakdağ, Dümüklü, Ece, İlhan köy, Kalkancı, Kotancı, Mergenli, Nogaylar gibi yer adlarını Moğolların Rumeli’ye götürüldüğünü anlatmaktadır. Bunun dışında da şimdiki Moğolistan’da bulunan bazı nehrin adı, göl, dağ adlarının Türk menşeli olduğunu bilinmektedir. Örneğin: Orhun diye adlandırıldığımız nehrin adı aslında eski Türk adıymış. Ve Altay “Alutay” Türkçe isimdir. Hövsgöl “mavi su gölü”, Baykal ise “zengin su” gölü anlamında Türk kökenli adlar olduğu düşünülmektedir.

Bu, çalışmalara baktığımızda Moğolca ile Türkçe arasındaki münasebetleri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bu süreç boyunca iki dil birbirlerinden kelimeler alıp vermişlerdir. Durmuş’a göre Anadolu ağızlarındaki araştırmacıların incelediği kelimeler Anadolu’ya göçlerle gelen kelimelerdir. Moğollara coğrafi açıdan yakın oldukları için Türk topluluklarının dillerindeki Moğolca kökenli kelimelerin daha fazla olup Moğolca aracılığıyla geçmiştir (Durmuş, 2004: 16). XIII. – XV. yüzyıllar arasında Anadolu’da hem teşkilatçılık hem de kültür açısından bazı etkiler de bırakmıştır.

SONUÇ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Eski Türkçe metinlerin dizin kısmından esas alınarak Türkçe ve Moğolca arasında taranan sözcüklerde benzerlik ve ortaklık olduğunu gösteren 80 sözcük ve bazı ekler tespit edilmiştir. Türkçe ve Moğolca'da müşterek olan sözcük ve eklerin bazıları şekil ve anlam bakımından benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Örneğin: Tü. kara> Mo. hara, kağan>hağan/han, tümen>tümen/ on bin, çerig>çerig/ halh ağzında tserig'dir, bars>bars, asıg>aşıg, altun>altan, ulus>uls, anda>and ve benzeri. 1206 sonrası Moğolcaya Türkçeden geçen kelimeler, daha sonra Moğolcadan yeni şekil ve anlamlarıyla ters ödünçlenmiştir. Örneğin: asra- "beslemek, korumak, himaye etmek". Kelime, Türkçe aş sözünden çıkmış, Moğolca bir ekle de fiile dönüşmüştür. Bugün Orta Asya Türk dillerinin çoğunda görülür (Ölmez, 2007b). Bunun dışında sadece şekil ve anlam bakımından değil ses denkliklerinde de ünsüzler açısından eşleşen sözcükler de yer almaktadır. Ses denklikleri ile ön, iç ve son seste var olan denkliklerin yer aldığı sözcükler aşağıda gösterilmiştir.

Ön seste: -y/-c/-j > yıl/cil, yol/jam, yürek/cürüken, cürüke ve jirüke, yöri/jorçi, yemiş/cimiş, jemiş

-k/-g > kem/gem, kır/gkir, -k/-c > kiçig/cicig, -k/-h > küç/hüç, katun/hatun, burkan/burhan

-t/-d > tarkan/darhan, taluy/talay-dalay, temir/demir

İç seste: -u/-a > altun/altan, bulung/bulan(g)

-u/-o > orun/oron

-i/-e > biçin/beçin, çiçek/çeçek

-y/-n > kon/koyun/konin

-ı/-i > yıl/cil

-k/-h > eke/ehe, tarkan/darhan

Son seste: -b/-v > sab/sav,

-k/-g > emgek/emgeg, sürük/sürüg

-p/-b > alp/alb

Tespit edilen Türkçe ve Moğolca kelimelerin bazılarında Moğolca kelimelerin ek ünlü veya ünsüz alarak Türkçe kelimelerden farklılaştığı görülür. Bu sözcükler aşağıda önce Türkçesi ardından Moğolcası yazılarak sunulmuştur.

Ala//Alaq, Amrak//Amarak, Arıg;Arı//Ariun;Arıgu, Arslan//Arsalan, Asra//Asara(h), Bay//Bayan, Berk//Berke;Bürke, Er//Ere, Kök//Köke, Yürek//Jirüke, Cürüken, Cürüke

Taranan 80 kelimenin Eski Türkçe metinlerde yer aldığı görülmektedir. Özellikle 8. yüzyıldan önceki eski yazıtlar üzerinde görüldüğü gibi bu kelimeler karşılıklı ödünçlemenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe dönemindeki alışverişle birlikte, Türkçe-Moğolca arasındaki karşılıklı ödünçlemelerin en yoğun yaşandığı dönem Sir Gerard Clauson göre; Cengiz Han idaresinde birçok Türk boyu bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Tespit edilen kelimeler üzerine yapılan farklı çalışmalarda araştırmacılar aynı kelimeyi değerlendirirken bazısı kelimenin Türkçe, bazıları ise Moğolca olduğunu idda etmekte; bazı araştırmacılar ise sözcüklerin Ana Altayca olduğunu da ifade etmektedir. Bu iki dilde ortak olan sözcüklerden herhangi birinin Moğolcadan Türkçeye geçtiğini veya Türkçeden Moğolcaya geçtiğini kesin olarak iddia etmek mümkün değildir. Yıllardır tartışılan Altay Dilleri teorisi Türk-Moğol dil ilişkileri hakkında araştırmalar devam etmektedir. Son dönemlerde, alıntı ve verinti kelime incelemeleri ön plana çıkmaktadır.

Clauson, kelime alışverişinin yönünü tayin etmek için bazı ölçütler önermektedir. “An Earliest Turkish Loan Words in Mongolian” adlı 15 sayfalık makalesinde kendisinin Altay dilleri teorisini savunmadığını ve Eski Türkçede Moğolcadan alınan kelimeler bulunmadığını söyler.

Ona göre, Türk dillerinin en eski yazılı ürünleri 5-8. yüzyıllar arasında yazıldığı ve Moğol dillerinin en eski yazılı ürünleri 13. yüzyıla ait olduğu için iki dildeki ortak kelimeler, 13. yüzyıldan önce Türk dilinin yazılı ürünlerinde mevcutsa bu kelimenin aslı Türkçedir. Bu çalışmada Clauson'un söz konusu görüşünün bilimsel açıdan uygun olmadığı düşünülerek oluşturulmuştur. Türkçede, Cengiz'in 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarında çeşitli türk boylarını hakimiyeti altına almasıyla birlikte, daha önceden Türkçeye Moğolcadan girmiş olan kelime bulunmaz.

Yukarıda ortak ekler üzerine durulmuştur. Türkçe ve Moğolcada müşterek olan ekler isimden fiil yapan, isimden isim, fiilden fiil, fiilden isim yapan ve çokluk eki açısından ortaklaşmalar olduğunu göstermektedir. Bu eklerden biri olan çokluk ekleri; -lar/ler, -t/d, -s/z, -an/en, -gun/gün ekleridir. Çokluk eki bakımından Türkçenin en eski metinlerinde bulunan eklerin Moğolcada canlı ve işlek olmalarına karşın, Eski Türkçede nadir kullanıldığını ve X.yüzyıldan sonra bir fonksiyon ve kategori değişikliğine uğramış olduğunu Zeynep Korkmaz çalışmasında anlatmaktadır. Korkmaz, bu eklerin Moğolcaya, Türkçedeki fonksiyon değişikliğinden çok daha önceki bir devirde geçmiş olduğunu iddia etmektedir (Korkmaz, 1988: 49).

Poppe, çokluk şekillerinin bazen teklik şekillerine dönüştüğünü söylemektedir. Örnek Moğolca *sa/y/id* “bakan, yüksek mevkili memur”, (tekliği *sain* “iyi”) gibi. Bu görevi üstlenen isimleşmiş kelimeler teklik oluşu niteleyici kelimelerdir. Bu doğrultuda çokluk şekli, tekliği ifade eden isimleşmiş bir kelimedir. Örneğin: *erdemten* “araştırmacı, bilim adamı”, *amitan* “hayvan, canlı, mahluk” vb (Poppe, 2008: 106). Türkçe ve Moğolcadan birbirlerine geçen ve yaygın olarak kullanılan ortak yapım ekleri aşağıda örnek olarak verilmiştir. Bu ekler, araştırmacıların çalışmalarından tespit edilerek incelenmiştir.

İsimden isim: -cI/çI- em “ilaç” em+çi “emçi” doktor

-lXg/lıg- erklig “kuvvetli, güçlü”, çeçeklig “çiçek bahçesi”

-sIg/msUg- yeke “büyük, ulu”, yekemsig “mağrur, kibirl

-sAk/sAg- ersek “erkeğe düşkün kadın, fahişe”

İsimden fiil: -(A)r/a(A), IA- kök+er>köker “mavileşmek, göğermek”
kökere “mavileşmek, göğermek”

Fiilden İsim: -Xg/g - bilig “bilgi”, bitig “yazı”, biçi “yazmak” biçig “mektup”

-miş/mAL - ög+miş>ögmiş “övgü”, biçi+mel>biçimel “yazılı”

Fiilden Fiil: -Gur(kUr)/gUl kır+gur>kigür “girdirmek, içine sokmak”
oro+gul>orogul “girdirmek, sokmak”

KAYNAKÇA

- Akar, Ali: **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay, İstanbul, 2005, s. 31
- Ayazlı, Özlem: Sarı Uyğurcadaki Moğolca Ödünçlemeler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. VIII, Sayı 41, Aralık 2015.
- Batjargal, B: **Moğolca-Türkçe Gramer Terimleri Sözlüğü**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2017
- Caferoğlu, Ahmet: Azerbaycan ve Anadolu Ağzlarındaki Moğolca Unsurlar, TDAY-Belleten, C. 2, 31 Aralık 1954, s.1-10.
- Caferoğlu, Ahmet: **Türk Dili Tarihi** ,3.Baskı, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul,1984.
- Clauson, Sir Gerard: **Türkçe-Moğolca çalışmaları** (Çev. Fatma Kömürçü) 1. Baskı TDK Yay., Ankara, 2017.
- Clauson, Sir Gerard: An Etimologycol Dictionary of Pre-Thirteenth-Century of Turkish, **Clarendon Press**, Oxford,1972.
- Clauson, Sir Gerard: The Turkish Elements in 14TH Century Mongolian, **Central Asiatic Journal V**, Sayı 4, London,1960.
- Clauson, Sir Gerard: Earliest Turkish Loan Words in Mongolian, **Central Asiatic Journal IV**, 1959.

- Çiçek, Sevim Erdem: Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar, TDAY Belleten, 2015.
- Demir, Nurettin-Emine Yılmaz: “Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi”, **Türkler, C. I**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 394-402
- Doerfer, Gerhard: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen , Band I, Wiesbaden, 1963.
- Doerfer, Gerhard: “*Akraba olmama kanıtlanabilir mi*”? *Altay Dilleri Sorunu*”, Çev. Faruk Gökçe, **Türkbilig**, Sayı. 5, 2003, s.157-168
- Doğan, Cihan.Kaya,H.: “Orta Türkçede Moğolcanın alıntı bir ek– (U) GsA” (n). **Türkoloji Dergisi**, 2019, s. 255-270.
- Eker, Süer: **Çağdaş Türk Dili** 9. Baskı, Grafiker Yay., Ankara, 2015.
- Elmalı, Murat: Dasakarmapathavadanamalı, TDK Yay., Ankara, 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican: **Türk Dili Tarihi** 1. Baskı, Akçağ Yayınları., Ankara, 2004.
- Ersoy, Feyzi: “Altay Dil Ailesinin İki Önemli Kolu: Türkçe ve Moğolca” **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(1), 2019, s.66-85
- Ersoy, Feyzi: **Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça** Gazi Ankara, 2012.

Ersoy, Feyzi:

“Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 393-404

“Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2006.

Farhad, Rahimi:

Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünde Yer Alan Moğolca veya Türkçe-Moğolca Ortak ve Benzer Sözcükler Üzerine, Uluslararası Türkçe Kültürü Sempozyumu 6-8 Aralık Ankara, 2019.

Gulcalı, Zemir:

Eski Uygur Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikayesi, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2015.

Gül, Bülent:

Moğol Atasözleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 2010, s. 2

Orta Asyadan Anadoluya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları, **Türkbilg**, 2015, s. 187-200.

Gül, Bülent:

Moğolca İbni Mühennâ Lügati, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 2016.

Gülensoy, Tuncer:

“Eski ve Orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar” Ankara Üniversitesi, D.T.

- C. F. **Türkoloji Dergisi**, C. 6/1, 1974.
- Gülensoy, Tuncer: “Divanü Lugati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’deki Moğolca Kelimeler Üzerine”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1984, s. 90-103
- Gülensoy, Tuncer: “Moğolca mı Türkçe mi? Türkçe mi Moğolca mı?”, **Kültür Evreni**, Sayı 23, 2015.
- Gülensoy, Tuncer: “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler üzerine”, **Turkish Studies**
- Güllüdağ, N: “**Türkçe ve Moğolcada ortak olarak kullanılan sAK/+sAK eki üzerine bir inceleme**”, International Conference On Asia And Oriental Studies, s. 714- 725, 2016.
- Güner, Galip: Resuli Sözlüğü’nün Türkçe Söz Varlığı, Kesit Yayınlar, İstanbul, 2017.
- Güner, Galip: Codex Cumanicus’ta Moğolca Alıntı Kelimelerin Üzerine Yeni bir Yaklaşım, **Gazi Türkiyat**, Bahar 2017.
- Hamilton, J. R. “İyi ve Kötü Prens”, Çev. Mustafa Kaçalın, TDK Yay., Ankara, 1998.
- Karagözlü, Savaş: İbnü Mühenna Lügati’nin Türkçe Moğolca Kısımındaki ortak Kelimeler Üzerine, **Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi**, S. 70, Mayıs 2018.
- Kartalhoğlu, Y: “Türkçe ve Moğolcada çekim edatlarından önce gelen isim ve zamirlerin aldığı hal ekleri” **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 23,

131-143, 2008.

Kaya, Harun:

Harezmi-Altın Ordu Sahası Metinlerinde Moğolca Sözcükleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 2018.

Korkmaz, Zeynep:

“Türkçe ve Moğolca arasındaki ortaklaşan unsurlar Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki yeri” **TDAY Belleten**, 1986, s. 43-52.

Krueger, John. R:

Eski Türkçede Moğolca, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, Sayı. 4, 2002.

Lessing, F. D:

Mongolian-English Dictionary, Berkeley and Los Angeles, 1960.

Lessing, F. D:

“Moğolca-Türkçe sözlük 1” A-N (1995), C. I, Çev: Günay Karaağaç, **Türk Hava Kurumu Basım Evi İşletmeciliği**, Ankara, 2003.

Mert, Osman:

Ötüken Uygur Dönem Yazıtlarından “Tes, Tariat, Şine Us”, Belen Yayıncılık Matbaacılık Yay, Ankara, 2009.

Nagy, Eva Kincses:

Mongolian Loan Words in Chagatay, Proceedings of The 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Szeged, Hungary, 1996.

Namsrai, G:

“Çağdaş Türk-Moğol Dillerindeki Fiil Ekleri”, s. 64-70, 2009.

Nyamdavaa, A:

“Türkçe ve Moğolcanın Birlikte Yer Aldığı Çok Dilli Tarihi Sözlüklerdeki Ortak Sözcükler”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

Ölmez, Mehmet:

“Moğolların Gizli Tarihi ve sözvarlığı üzerine”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 2013, s. 377-384.

Ölmez, Mehmet:

On Mongolian *asara*- “to nourish” and Turkish *aşa*- “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages, **Türk Dilleri Araştırmalar**, İstanbul, 2007.

Ölmez, Mehmet:

“Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1999.

Ölmez, Mehmet:

Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (3), **Türk Dilleri Araştırmaları**, 1999.

Ölmez, Zuhâl:

Ali Şîr Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler I, Kömen Yay., Konya, 2014, s. 195-202.

Ölmez, Zuhâl:

Ali Şîr Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler II, **Türk Dilleri Araştırmaları**, İstanbul, 2015.

Ölmez, Zuhâl:

Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period, **Türk Dilleri Araştırmalar**, İstanbul, 2007, s. 229-236.

- Özbay, Betül: Huastuanift “Manihaist Uygurların Tövbe Duası”, 2. Baskı, **Türk Dil Kurumu Yay.**, Ankara, 2019.
- Özşahin, M: “Türkçe ve komşu dillerde ortak bir mecazlaşma örneği”**Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 6(2), s. 708-718, 2017.
- Poppe, Nicholas: **Moğol Yazı Dilinin Grameri**, (Çev: Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, Nu: 68, İzmir, s. 43-51,1992.
- Poppe, Nicholas: “Türk Dili Kaynaklı Birkaç Moğolca Zarf Üzerine”,Çev: Hülya Savran, **Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Armağanı**, Malatya, s. 143-150,1989.
- Poppe, Nicholas: **Introducion to Altaic Linguistics**, Otto Harrassowitz-Wiesbaden, 1965.
- Poppe, Nicholas: “The Turkic Loan Words in Middle Mongolian”, **Central Asiatic Journal** (Volume1),1955.
- Rybatzki,Volker: “Classification of Old Turkic Loanwords in Mongolic, İstanbul, 2010.
- Şçerbak, A: “Türk Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, (Çev. Leyla Babatürk). Manas Üni. **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Sayı.25 , s. 9-32

- Şçerbak,A: Erken Türk-Moğol Dil İlişkileri (VIII-XIV. yy.), (Çev. Gülsüm Killi). **Türkbilig**, s. 221-234
- Şçerbak, A: **Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri**, Cilt 1293, Türk Dil Kurumu Yayınları., Ankara,1932.
- Sertkaya, Ayşegül: Mongolian Words in the Chagatay Turkish Translation Of Faridaddin-ı Attar's Awliya in The Uiguric Script, **Mongolica**, 8-12 August, Ulaanbaatar, 2006.
- Sertkaya, Ayşegül: “Moğolca’dan Türkçe’ye ve Türkçe’den Moğolca’ya geçen kelimelerin sistematığı ve bu alıncılamalar üzerinde yapılan çalışmlar.”**Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Türkçe ile Moğolca İlişkileri Kurultayı**, 2014.
- Sertkaya,Osman Fikri: Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki), **TDAY Belleten**, 1987, s. 265-280.
- Tekin,Talat: “Altay Dilleri Teorisi” **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s.118-130
- Tekin,Talat; Ölmez, Mehmet: “Türk Dilleri Giriş”, **Simurg Yay.**, İstanbul, 1999, s. 131-136.

- “**Orhon Yazıtları**”, Simurg Yay., İstanbul, 1998
- Temir, Ahmet: “Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 13, 5-25, 1955.
- Tsetsegdari, G: Arab Vsgeer Temdeglesen Dundad Uyiin Mongol Helnii Toliud, Toli Bichgiin Sudlahuid, 2008, s. 94-112.
- Tomortogoo, Dom: Mongol Helnii Ugiin Garliin Tailbar Toli (Moğolcanın Etimolojik Sözlüğü), Admon Yay., Ulaanbaatar, 2018.
- Tomortogoo, Dom: Principles of The Historical Grammar of Mongolian, Soyombo Printing, Ulaanbaatar, 2011.
- Tokat, Feyza: “On The Common Words in Mongolian and The Turkish Dialects in Turkey”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 32, s.187-195
- Tsevel, Ya: Mongol Helnii Tovch Tailbar Toli (Moğolca Sözlüğü), Ulsiin Hewleliin Hereg Erkhleh Horoo, Ulaanbaatar, 1966.
- Tumenbayar, Z: “Altun Yaruk’un (II. Kitap)”, Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı”, Mimar Sinan Güzel Sanat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yanyınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
İstanbul, 2019.

Tuna, Osman Nedim:

“Altay Dilleri Teorisi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 2. Baskı, C. 2, s.7-58, 1992.

Tuna, Osman Nedim:

Osmanlıcada Moğolca Ödünç kelimeler I,
Türkiyat Mecmuası, s. 209-250

Tuna, Osman Nedim:

Osmanlıcada Moğolca Kelimeler II, Türkiyat
Mecmuası , s. 281-314.

Uçar, Erdem:

“Türkmencedeki Moğolca Alıntı Kelimeler
Üzerine”, **Uluslararası Türk Dünyası
Kültür Kurultayı**, Ankara, 2006.

Ünal, Orçun:

“Klasik ve Orta Moğolca söz varlığında
Türkçe kökenli kelimeler” 3, 502-615,
Journal of Old Turkic Studies, Sayı: 20, s.
81-98, 2019.

